

KISS LAJOS

*

HADROVICS LÁSZLÓ

9765

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ

SZABADVÁRY FERENC

204185

KISS LAJOS

HADROVICS LÁSZLÓ

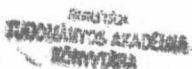
AKADÉMIAI KIADÓ

MTAK

0 2 1 3 1 2

Megjelent
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával

ISBN 963 05 7617 1

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 4.

Első magyar nyelvű kiadás: 1999

© Kiss Lajos, 1999

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

Könyvleltár 5354 / 1999. sz.

TARTALOM

Életútja	7
Családi háttér. Iskolából iskolába	7
Az Eötvös József Collegiumban	15
Könyvtárosi munka filológiai hozzadékkal. Történettudományi kitérő	21
Az ELTE szlavisztikai tanszékén	30
Termékeny nyugdíjas évtizedek	34
Életműve	36
Történetkutatás	36
Filológia	42
Lexikográfia	54
Etimológia	59
Mondattan	76
Jelentéstan	80
Frazeológia	85
Miscellanea	89
Nyelvészeti szemlélete	91
A tudós és az ember	97
Jelentősége	105
Bibliográfia	109
Főbb munkái	109
Szerkesztői tevékenysége	115
A róla szóló irodalomból	116

ÉLETÚTJA

Családi háttér. Iskolából iskolába

Hadrovics László 1910. június 27-én, László napján született Zala vármegye legnyugatibb járásának székhelyén, Alsólendván (ma Lendava, Szlovénia). Az 1910-ben tartott népszámlálás szerint Alsólendva nagyközség 2729 lakosából a túlnyomó többség, 2375 lakos magyar volt. Magyarul, hetési kiejtéssel beszéltek a Hadrovics családban is, ám a családfő, a Csáktornyán született Hadrovics Elek még jól beszélt a muraközi horvát nyelvjárást és a németet is. Közigazgatási szolgálatban állott mint az Alsólendva vidéki körjegyzőség (Csentevölgy, Petesháza, Pince, Völgyifalu) körjegyzője. A családi ház, amely a körjegy-

zői irodát is magában foglalta, Alsó-
lendva délkeleti részén, a Csente felé
vezető utcában volt. Hadrovics Elek
kétszer kötött házasságot. Első felesé-
ge korán meghalt. Ebből az első há-
zasságából származott Ella nevű leá-
nya, aki együtt nőtt fel a második fele-
ségétől, Kolonits Bertától született hét
gyerekekkel. Közülük egy kislány na-
gyon fiatalon meghalt. Az utolsónak
született Lászlót egy féltestvér (Ella),
két nővér (Gizella, Jolán) és három
fivér (Lajos, Elek, Jenő) vette körül a
családi asztalnál.

Maga a horvát *Hadrović* családnév
a *Hajdar* ~ *Hadra* személynévből kép-
ződött, amelynek végső forrása az
arab *hajdar* 'oroszlán'. Legkorábban
egy okos és megfontolt varasdi polgár
nevében fordul elő: 1611: „prudens et
circumspectus Martinus Hadrouich,
ciuis ... ciuitatis Varasdiensis” (Mon-
CivZagr. 17: 306).

Az első világháború befejezése előtt a Hadrovics család úgy élt Alsólendván, mint számos szerény középpolgári család, mint általában a tanítók, polgári iskolai tanárok, közigazgatási és bírósági tisztviselők stb. A gyerekek helyben végezték el az elemi iskolát. A „kis Hadrovics”-nak hívott László harmadik osztályos korában (1918/19) a tanítást a tanév közepén a zavaros viszonyok miatt félbeszakították, s ezt az osztályt a gyerekekkel újrarárták. Az elemi iskola elvégzése után Lászlót a kőszegi bencés iskolába szánták. Nem tudott még sem szlovénül, sem horvátul. A szlovénből valami kevés mégiscsak ragadt rá, de nem sokkal több, mint amit a lendvai piacra bejáró környékbeli vend asszonyok gyakran mondogattak: *Küpite mléko!* (Vegyenek tejet!)

Elkövetkezett Trianon, és Alsólendvát a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság-

hoz csatolták mint Prekmurje (= Murántúl) keleti részének legjelentősebb települését. Az országhatárt közvetlenül a Lendva fölötti dombokon húzták meg. A lakosság nyugtalanságát csak fokozták az időnkénti lövöldözések az új országhatáron. A közszolgálatban álló Hadrovics Elek, félve a zaklatástól, átmenekült a megmaradt Magyarországra. Kezdetben Lentiben lakott, majd mint menekült Hévízszentandrászon (a mai Hévízen) helyezkedett el adóügyi jegyzőként. Utóbb nyugdíjba ment, és a Festetics-uradalomnál kapott állást Keszthelyen. Az uradalom révén jutott lakáshoz is abban a házban, amelynek falán emléktábla hirdeti, hogy 1810-ben ott született Nagy Ignác író. Alsólendva után Keszthelyen talált új otthonra a családfő után húzódó Hadrovics család.

Hadrovics László 1921 szeptemberében indult útnak Alsólendváról Kő-

szegre, átszökve a trianoni határon. A bencés gimnáziumnak lett a diákja. Lakást, ellátást abban a fizetési intézményben kapott, amelyet Kelcz-Adelffy árvaháznak hívtak Kelcz Imre jezsuitáról és Adelffy Antal kerületi táblai elnökről.

Az 1749 óta működő intézményben 1921 körül már régen nem volt egyetlen árva sem, az *árvaház* név tehát csupán korábbi, nem pedig akkori funkcióját jelölte. Diákjai – összesen talán 70–80 fő – nem is mind a legközelebbi kisvárosokból vagy falvakból származtak, hanem Vas megyén kívül voltak Zala, Sopron, Veszprém megyéből is. A vezetést papok tartották kezükben. A házirend a mai diák számára elképzelhetetlenül szigorú volt.

Az árvaházi életet percről percre szabályozta a napirend, akárcsak egy papnevelésben. A várossal mindössze annyi kapcsolatuk volt az ügyneve-

zett „árvaházistáknak”, hogy a bencés gimnáziumba jártak át tanításra. A gimnázium dísztermében hallgattak misét is.

A kőszegi bencés gimnáziumban a tanítás ősi hagyományok szerint folyt nagy létszámú osztályokban. Tanárai közül Hadrovics László a legnagyobb hálával osztályfőnökére, Hein Tádéra gondolt vissza, aki a magyart és a latint tanította. Akkoriban a gimnáziumokban általában a latin okozta a legnagyobb gondot. A fiatal, lelkes Hein Tádénál a latin tanulása valósággal élvezet volt. Neki az volt a pedagógiai elve, hogy egy idegen nyelv tanulásának és tudásának titka az állandó gyakorlás. Így aztán az órák csupa gyakorlásból álltak. Mindenki minden órán felelt, nem is egyszer. Otthon alig kellett készülni. A Kőszegen szilárdan megalapozott latintudás egész életútján

bőségesen kamatozott Hadrovics Lászlónak. Saját vélekedése szerint valószínűleg ez indította a latintanári pályára, s ezért lett főfoglalkozása a filológia és benne a nyelvészet.

A Hadrovics család Keszthelyre költözése lehetővé tette, hogy a kőszegi bencés gimnázium négy alsó osztályának elvégzése után László is visszakerüljön a család körébe, és az 1925/26-os tanévtől kezdve Keszthelyen folytassa tanulmányait a premontrei rend gimnáziumában. A kőszegi nagy bezártság után Keszthely maga volt a szabadság. A Balaton télen-nyáron sok örömet szerzett. A gimnáziumban két zenekar és énekkar is működött. Zenélt, énekelt Hadrovics László is. Gyakran jártak kirándulni. Hatodik osztályos korában, 1926-ban a Juventus nevű budapesti latin nyelvű diáklap közölt Hadrovics Lászlótól egy kis fordítást. A végén ott állt: „Latine reddidit Ladislaus Hadro-

vics.” Latintanára, Láng Emil méltányolta Hadrovics László kiváló latintudását. Tudta, hogy a budapesti egyetemre készül és az Eötvös Collegiumba pályázik, ezért pártfogó levelet írt érdekében egykori évfolyamtársának, akkor a Collegium igazgatójának, Gombocz Zoltánnak, akit vele együtt 1895-ben vettek fel az induló Collegiumba. (L. Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből. 1895–1995. Szerk. Kósa László. Budapest, 1995. 244, 247.)

Hetedikes korában Hadrovics László megfázott, és tüdőgyulladással ágynak esett. Bizonyos ideig hiányoznia kellett a tanításról. Ennek ellenére az érettségije 1929-ben jól sikerült. Az évváró ünnepélyen az általános dicséret mellett még pénzjutalmakat – kilencven pengőt és egy világháború előtti tízkoronás aranyat – is kapott.

Az Eötvös József Collegiumban

1929 szeptemberében Hadrovics László beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára latin–magyar–német szakra, és egyúttal pályázott az Eötvös Collegiumba. A kollégiumi felvételt többfordulós beszélgetés, úgynevezett „fejtapogatus” előzte meg. A pályázók néhány napot a kollégiumban töltöttek, és a kollégiumi tanárokkal többször is hosszabb ideig beszélgettek. Magyarból Zsirai Miklós, latinból Szabó Miklós és Moravcsik Gyula kollégiumi tanár vizsgáztatta Hadrovics Lászlót. Latinból szerepelt jobban. Moravcsik Gyula egyebek között az *ablativus respectivus* vagy *limitationis* (tekintethatározó) szabályát kérdezte tőle. Még kőszegi kisgimnazista korából jól emlékezett a helyes válaszra, és példát is mondott rá: *altero pede*

claudus (= egyik lábára sánta). Felvették a kollégiumba magyar és latin főszakra. Harmadiknak a németet választotta.

A kollégiumban a külsőleges szabadosság mögött az önként vállalt legszigorúbb tanulmányi fegyelem volt a lényeg. Hadrovics László magyarból Zsirai Miklós, latinból Pais Dezső, németből Koszó János szakvezető tanár keze alá került. Az egyetemi előadásokkal párhuzamosan az Eötvös Collegiumban szakórák folytak, amelyekről egyszerűen nem lehetett hiányozni. (Az egyetemi előadásokról esetleg lehetett.) Ezeken nem a szakvezető tanár adott elő, hanem a hallgatók számoltak be egy-egy kijelölt témáról, a többiek pedig hozzászóltak, kérdéseket tehettek fel. Zsirai Miklós a nyelvtudományi alapfogalmakra vezette rá a szakórák résztvevőit. Például Hadrovics Lászlónak

mint latin és német szakosnak az indogermán nyelvcsaládról kellett beszámolnia. Pais Dezső szakóráján Ovidiustól olvasták a Fastit, de nem csupán nyelvileg elemezték, hanem kitértek a mitológiai vonatkozásokra, az ókori helynevekre és más tárgyi részletekre is. A német szakvezető tanár, Koszó János rendszerint egy-egy nagyobb irodalomtörténeti tanulmányt adott ki referálásra.

1930-ban halt meg Bartoniek Géza, az Eötvös Collegium első, legendáktól övezett igazgatója. Temetésén a kollégium énekkarában Hadrovics László is szerepelt. Tulajdonképpen már 1928 óta Gombocz Zoltán vezette a kollégiumot egészen 1935-ben bekövetkezett haláláig. Végtelen szelídsége, biztos tárgyi tudása, póz nélküli szellemi fölénye, nagy nyelvismerete révén Gombocz mélységes tiszteletben állt Hadrovics László előtt. Hatot-

tak rá Gombocz írásai is világos okfejtésükkel, könnyen áttekinthető elrendezésükkel, szabatos és nagyon takarékos fogalmazásukkal. Gombocz az értekező prózának igazi mestere volt, akinek stilisztikai érzékét, műgondját nyelvészeink közül nagyon kevesen tudták még csak megközelíteni is. E nagyon kevesekhez Zsirai Miklóson és Bárczi Gézán kívül bízvást odaszámíthatjuk Hadrovics Lászlót is.

Másod- és harmadéves kollégista kora között, 1931-ben nagy változás történt Hadrovics László tanulmányi érdeklődésében, ami egész későbbi életpályáját meghatározta. A kollégium könyvtárának szerény szlavisztikai gyűjteményében böngészve talált egy kis németül írt horvát nyelvkönyvet (*M. E. Muža: Praktische Grammatik der Kroatischen Sprache für den Selbstunterricht. Wien–Leipzig. A. Hartleben's Bibliothek der Sprachenkunde. 46.*

Teil). Ez a kis nyelvkönyv eszébe juttatta, hogy a horvátországi Belováron édesanyja révén rokonai vannak: Kolonits Jenő pékmester és fia, ifjú Kolonits Jenő (Eugen Kolonić) órás és ékszerész. Elkezdett rendszeresen tanulni horvátul. A tanulás könnyen ment, mert a nyelvtan egész rendszere a latinon keresztül már szinte vérébe ivódott. Néhány hónap alatt annyira jutott, hogy a nyelvkönyve mondatait is felhasználva meg tudott fogalmazni egy rövidke horvát levelet. A belovári rokonok a következő nyári vakációra meghívtak magukhoz. Ez a családi körben töltött, ismerkedésekkel, kirándulásokkal tarkított horvátországi vakáció belevitte Hadrovics Lászlót a horvát élet sűrűjébe. Ennyire intenzív horvát nyelvtanulásra később soha nem nyílt alkalma. Elhatározta, hogy bedolgozza magát a szlavisztikába. Az egyetemen elhagyta a németet mint harmadik szaktárgyat,

és Melich Jánosnál általános szlavisztikát, Bajza Józsefnél pedig horvát irodalomtörténetet hallgatott. Közben magánúton állandóan tanulta az orosz is, minthogy a legnagyobb lélekszámú és leggazdagabb irodalmú szláv nemzet nyelvére minden szlavistának múlhatatlanul szüksége van. A nagy Tous-saint–Langenscheidt orosz nyelvkönyv (Der Große Toussaint–Langenscheidt in 36 Briefen) leveleit dolgozta fel, de kereste az élő beszédben való gyakorlás lehetőségeit is. Akkoriban számos művelt orosz emigráns tartózkodott Magyarországon. Szívesen adtak orosz nyelvórákat az oroszosan Владислав Алексеевич Господин Хадрович-ként szólított ifjú tudósjelöltnek.

Mindezek folytán az 1932/33. tanévben Hadrovics László szorgalma a latin iránt óhatatlanul lecsökkent. 1933 végén államvizsgát tett, majd 1934 májusában *summa cum laude* letette a

doktorátust is. Szigorlati főtárgya a szláv nyelvészet volt (Melich János). Egyik melléktárgyának a horvát irodalmat (Bajza József), másik melléktárgyának pedig a magyar nyelvészetet (Gombocz Zoltán) választotta. Doktori disszertációját Pais Dezső javaslatára Muraköz helyneveiről írta. Ehhez alaposan meg kellett ismerkednie a magyar okmánytárakkal és a horvát szóképzéssel. Muraköz helyneveinek túlnyomó többsége ugyanis horvát eredetű, de némelyik helységnek kettős, magyar és horvát elnevezése van.

*Könyvtárosi munka filológiai hozadékkal.
Történettudományi kitérő*

1934 őszén Hadrovics László egyéves katonai szolgálatra vonult be a nagykanizsai Jurisics Miklós fogatolt tüzérosztályhoz mint tartalékos tiszti

kiképzésben részesülő karpaszományos. Professzorai időközben úgy tervezték, hogy ösztöndíjjal külföldi továbbképzésre küldik, mégpedig előbb egy évre Berlinbe a már akkor is nagy hírű Max Vasmer szlavista professzorhoz, majd pedig, ugyancsak egy évre, Lengyelországba. A berlini Collegium Hungaricum igazgatója, Farkas Gyula professzor igen barátságosan fogadta. Az egyetemen jelentkezett Vasmer professzornál Melich János ajánlólevelével. Engedélyt kapott Vasmertől, hogy látogathatja egyetemi előadásait és szemináriumi gyakorlatait. A lengyel lektor gyakorlati óráira is eljárt, hogy felkészüljön a következő ösztöndíjas évre. Vasmernél jól haladt az általános szlavisztikában és az oroszban. Az orosz a berlini orosz emigránsok körében is gyakorolta. Egy nagyon gyümölcsöző év rajzolódott ki előtte.

Ám a sors másképpen határozott. 1935 december elejének egyik estéjén vért hányt. Tüdőtuberkulózis tört ki rajta. A röntgen kimutatta, hogy jobb tüdején kaverna van. Budakeszire került az Erzsébet királyné Szanatóriumba, ahol hat hónapot töltött.

A budakeszi szanatóriumot azért hagyta el hat hónap után még nem egészen gyógyultan, mert Jolán nővére, aki egy szlovén bíróhoz, Tomšič Richárdhoz ment feleségül, meghívta Szlovéniába további pihenésre. Ők akkor már nem Alsólendván, hanem Črnomeljben (Tschernembl, Alsó-Krajna) laktak. Onnan jutott el Hadrovics László Felső-Krajnába, a Bledtől délkeletre fekvő Mošnje (Möschnach) faluba. A három hónapos üdülgetés megismétlődött a következő évben. A kosztadó tanítónő családja anyanyelvi szinten beszélt németül, s ez sokat jelentett Hadrovics László német tudá-

sának fejlesztése szempontjából. A szlovénben viszont nem haladt úgy előre, ahogyan szeretne volna.

Az 1936–1937. évet Hadrovics László részint szanatóriumban, részint a szanatóriumhoz hasonló pihengetéssel töltötte. Egészsége teljesen helyrejött. 1937 decemberében állást kapott a budapesti Egyetemi Könyvtárban mint „a dologi kiadások terhére ideiglenesen alkalmazott diplomás”. A munkaidő 9 órától 2 óráig tartott. Az Egyetemi Könyvtár akkori tisztviselői jeles szellemi emberek, tudósok, szépírók közül kerültek ki: Prohászka Lajos, Mátrai László, Bisztray Gyula, Bónis György, Bóka László, Sőtér István, Benedek András, Vértesy Miklós, Tóth András, Barta István és mások. Kezdő könyvtárosként Hadrovics László beletanult a könyvfelvételbe, katalogizálásba, kölcsönzésbe és a többi könyvtárosi teendőbe. Megtudta, hogy az Egyetemi

Könyvtár nyomtatványai és kéziratai között nagyszámú felderítésre, feldolgozásra váró szláv anyag van. Szabad idejében kijárt a Könyvtár raktárhelyiségébe. Megtalálta a szótáríró Belostenec elveszettnek hitt horvát prédikációját, egy 17. századi szlovén rózsafüzértársaság kéziratos imádságait és énekeit stb. Azt az indítást, amit az Eötvös Collegiumból hozott magával, folytatni tudta az Egyetemi Könyvtárban. A publikálás lehetőségét biztosította a Lukinich Imre történészprofesszortól alapított Archivum Europae Centro-Orientalis, amelyben 1937 és 1944 között több tanulmánya jelent meg.

1939-ben megnősült. Felesége a Keszthelyről ismert Kálmán Magdolna lett. Házasságukból 1942-ben Gábor fiuk született.

Az Egyetemi Könyvtárban töltött három év elteltével Hadrovics László a miniszterelnökség II. osztályára ke-

rült mint délszláv referens. Ennek az volt az egyedüli haszna, hogy kinevezték középiskolai rendes tanárnak, és így végre hivatali státusba került. Időközben a budapesti egyetem bölcsészeti kara délszláv filológiából magántanárrá habilitálta. Az 1942/43. tanévben a szegedi egyetemen mint megbízott előadó szláv filológiát adott elő. Az Eötvös Collegiumban éveken keresztül magyar nyelvészetet, szerb, majd orosz nyelvet és irodalmat tanított.

1941 decemberében a Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetébe nevezték ki délszláv referensként és tudományos kutatóként. Az volt a határozott feladata, hogy a magyarországi szerb kérdés történetével foglalkozzék. 1944-ben a Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtárának, a rangos Kincsestárnak 140. sz. köteteként megjelent a „Magyar és

déli szláv szellemi kapcsolatok" című munkája. Írt egy szerb összefoglaló történelmet is. A kézirat már nyomdakész állapotban volt, ki is lett szedve, de 1944-ben, amikor a Franklin Társulat nyomdája bombatalálatot kapott, tönkrement a szedés is és a kézirat is. Egyetlen korrektúrapéldány maradt belőle.

1942-ben és 1943-ban Hadrovics László érettségi biztos volt Mura-szombatban. Akkoriban ott tanított Vilko Novak szlovén néprajztudós és Szép Gabriella tanárnő, akinek édesapja, Szép János a „kis Hadrovics” tanítója volt Alsólendván.

1944 tavaszán a Történettudományi Intézetet a bombázások elől részben Balatonfüredre telepítették. Oda került családjával Hadrovics László is. 1945 márciusának végén ért Balatonfüredre a Vörös Hadsereg. Hasznosnak bizonyultak Hadrovics László

oroszl nyelvli ismeretei. Ő lett a tol-
mács. 1945 májusában költözött vissza
családjával Budapestre.

1945 után a Teleki Pál (később
Kelet-európai) Tudományos Intézet
(1951 óta a Magyar Tudományos Aka-
adémia Történettudományi Intézete)
nagy szellemi átalakuláson ment át. A
régli szellemet a francia orientáció és a
szomszédos népek története iránti
érdeklődés jellemezte. Hadrovics
László a török uralom alatti szerb egy-
ház nemzeti szerepével foglalkozó
francia nyelvű könyve (1947) után egy
egész monográfiásorozatot tervezett,
amelyben szervesen feldolgozta volna
a magyar–szerb politikai, társadalmi
és kulturális viszony egész vonulatát
az első világháborúig. Ám a kutatási
témák lassanként egészen kicserélőd-
tek. Annak a változásnak megfelelő-
en, hogy a Történettudományi Intézet
munkatervében úgynevezett „osztály-

harcos" témák, lázadások, felkelések, megmozdulások feldolgozásai kerültek előtérbe, Hadrovics Lászlóra rászignálták egy parasztlázadásnak, Pero Szegedinac 1735. évi felkelésének megírását. A levéltári kutatások alapján elkészített dolgozatnak egy gyűjteményes kötetben kellett volna megjelennie. Azonban a dolgozatot a belső, intézeti bírálók nem találták elég forradalmi szelleműnek, s ezért többször átdolgoztatták, s végül – a szerző közreműködése nélkül – maguk átdolgozták. Ezt az átdolgozást Hadrovics László már nem volt hajlandó magáénak elismerni. Ki is maradt a kötetből. (A dolgozat hiteles, de népszerű változata 1951-ben mégis megjelent a Magyar Történelmi Társulat égisze alatt egy külön kis kötetben Wellmann Imrének hasonló tárgyú munkájával együtt mint „Parasztmozgalmak a 18. században“.)

Az ehhez hasonló hercehurcák egyre jobban megérlelték Hadrovics Lászlóban azt a gondolatot, hogy pályát kell módosítania, és vissza kell térnie a filológiához. 1951-ben az ELTE Szlavisztikai Tanszékének vezetője, Knieszsa István maga mellé vette Hadrovics Lászlót egyetemi docensnek. 1954-ben professzori kinevezést kapott.

A Magyar Tudományos Akadémia már 1948-ban levelező tagjává választotta. Székfoglaló előadását „A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása” címmel tartotta meg 1950. április 14-én.

Az ELTE szlavisztikai tanszékén

Egyetemi előadásait az általános szlavisztika és a délszláv filológia tárgyköréből tartotta. Amellett folytatta tudományos vizsgálatait. Délszláv filológiai

kutatásai eredményeképpen két elvesztett középkori alkotást adott vissza a régi magyar irodalomnak. E két mű a Trója-regény és a Nagy Sándor-regény. Gáldi Lászlóval közösen orosz–magyar és magyar–orosz szótárt szerkesztett. Ezek olyan nagy példányszámban forogtak közkézen, hogy a szakemberek körén kívül Hadrovics László elsősorban mint lexikográfus vált ismertté. Ehhez szerbhorvát–magyar és magyar–szerbhorvát szótárai is hozzájárultak. Középiskolai szerbhorvát nyelvtant is írt. Egyre több etimológiai dolgozatot tett közzé, és kitűnt róla, hogy egyike az ötletekben leggazdagabb magyar etimológusoknak. Német kiadónál megjelentetett egy tömör kaj-horvát szöveggyűjteményt. Nagy feltűnést keltett „A funkcionális magyar mondattan alapjai” című könyvével, amellyel úgy lépett át a magyar mondattan területére, hogy korábban három évtizedig mun-

kálkodott a szlavisztikában egyetlen szintaktikai tárgyú cikk nélkül.

1956 őszére Hadrovics László házassága helyrehozhatatlanul megromlott. A bíróság 1960-ban bontotta fel a házasságot. 1960. november 24-én Hadrovics László feleségül vette Szép Gabriellát.

Hadrovics Lászlónak kiváló tudományos teljesítménye ellenére huszonkét évig, 1970-ig kellett várnia arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjából rendes taggá váljék. Másoknál az ilyen várakozási idő csupán néhány évet szokott kitenni. Különösen rossz néven vették tőle a hatalmat gyakorlók azt, hogy megalakulása, 1956. október 31-e óta tagja volt az ELTE BTK Oktatóinak Forradalmi Tanácsa nevű választott testületnek, és novemberben harmadmagával elhozta az Oktatásügyi Minisztériumból a professzori káderanyagokat. Nem volt tehát egé-

szen alaptalan az az olykori kifakadása, hogy őt külföldi tudós körökben – különösen Horvátországban és Németországban – jobban megbecsülik, bővebben elhalmozzák elismeréssel, kitüntetéssel, mint saját hazájában. Székfoglaló előadását „Egy periferikus szláv irodalmi nyelv sorsa” címmel tartotta meg 1971. február 22-én.

1965-ben, Kniezsa István halála után Hadrovics László lett a megüresedett tanszék vezetője. Alig kilenc év múlva, 1974-ben saját kérésére nyugdíjazták. Ez az elhatározása sokak számára furcsa volt, hiszen az egyetemi tanárok nem szoktak hetvenéves koruk előtt nyugdíjba menni. Hadrovics László úgy gondolta, hogy reá még olyan sok tudományos tennivaló vár, olyan sok tudományos tervét kell még megvalósítania, hogy választania kell: vagy az egyetemi oktatás és a tudományos tervek feladása, vagy leg-

alább valamit megvalósítani a tudományos tervekből és az egyetemi oktatásról lemondani. Hadrovics László ezt az utóbbi megoldást választotta.

A szlavisztikai tanszéken Király Péter lett az utóda, 1987-ig. Őt Nyomárkay István követte.

Termékeny nyugdíjas évtizedek

Annak ellenére, hogy 1974-ben Hadrovics László hivatalosan visszavonult az egyetemi oktatástól, továbbra is ápolta azokat az emberi kapcsolatokat, amelyek részint az egyetemen, részint a Nyelvtudományi Intézetben alakultak ki. Továbbra is benne élt az egyetemi légkörben, a tudományos közéletben. Minden hónap első péntekjén körülötte gyűlt össze valamelyik csendes vendéglőben a szlavista kruzso. Szívesen fordultak hozzá a fiatalok akár témáik-

kal, akár már kész dolgozataikkal. Mindez biztosította számára azt a szellemi frissességet, amely nélkül nincs alkotó tevékenység.

Nyugdíjas évtizedei alatt bámulatos alkotói kedvvel és eredményességgel dolgozott. Olyan tudományos teljesítményre volt képes, amely megnyilvánulásigileg is lenyűgöző. Szlavisztikai és magyar nyelvészeti tárgyú jelentős műveket hozott tető alá. Ám a kilencvenes évek közepén, élete alkonyán egyre többet betegeskedett. Mindössze hat napot töltve Solymáron a teljes komforttal kecsegtető nyugdíjas otthonban, 1997. május 12-éről 13-ára virradó éjjel álmában meghalt.

Temetése 1997. június 6-án volt Budapesten a Farkasréti temetőben. A hamvait tartalmazó urna fölött Benkő Loránd, Stanislav Marijanović, Németh G. Béla és Nyomárkay István mondott gyászbeszédet.

ÉLETMŰVE

Történetkutatás

Mint a Trianonnal jugoszláv fennhatóság alá került városka, Alsólendva születte, Hadrovics László szüntelenül szem előtt tartotta, hogy a szomszédos népekkel rendezni kellene közös dolgainkat. Magát mindig a szellemi hídverők közé tartozó tudományos kutatónak tartotta, azt vallva, hogy a szomszédos népekkel a jó viszonyt úgy tudjuk szolgálni, ha mindenekelőtt megismerjük a múltjukat, politikai törekvéseiket, kultúrájukat. Ilyen indítékból fakadt Hadrovics László történeti tárgyú munkássága, amely tíz tudományos publikációt eredményezett. Közülük talán a legjelentősebb a szerb egyház nemzeti szerepéről szól a török

uralom alatt. Előbb francia nyelven jelent meg 1947-ben, majd 1991-ben magyarul is átdolgozott változatban.

A hatalmas forrásanyagra támaszkodó tanulmány gondolatmenete a következő. Az 1054. évi egyházszakadást követően a keleti kereszténység (ortodoxia) egészen más irányban fejlődött, mint a nyugati. Míg a nyugati kereszténység a maga nemzetek fölötti jellegével nagyobb állami közösségekbe tudott foglalni különböző nyelvű nemzeteket, addig a keleti egyháznak döntő szerep jutott a megtérített fiatal népeknél a nemzeti tudat kialakításában, az államhatalom megszilárdításában, politikai aspirációkban stb. A szerbeknél a bizánci ortodoxia népi vallássá alakult át. Az a vezető szerep, amely az életnek szinte minden megnyilvánulására kiterjedt, nemcsak az egyház megingathatatlan lelki hatalmát, hanem kizárólagos szellemi ural-

mát is biztosította. A kiváltságos pap-
ságon kívül mások is kiemelkedtek a
tömegből, mint például a török hadse-
regben bizonyos katonai rangot elért
szerbek, de még ők is megtartották
vallásukat és nemzeti tudatukat. Élet-
módjuk és szellemi igényük alig kü-
lönbözött a rigómezei csatával (1389)
török uralom alá került Szerbia pa-
rasztságáétól. Ám a szerb társadalom
fejlődésében új utak nyíltak azzal,
hogy a 17. század végén és a 18. szá-
zad elején a Magyarországon már rég-
óta lakó szerbség felszabadult a török
uralom alól, és 1690-ben III. Arzén
(Čarnojević) ipeki szerb pátriárka ve-
zetésével mintegy 70–100 ezer szerb
menekült véglegesen megtelepedett
Magyarországon és I. Lipóttól kivált-
ságleveleket kapott. (*Ipek* a rigómezei-
koszovói *Peć* török neve.) A katonai
Határőrvidéken kialakult a szerb ka-
tonai társadalom. A városokban a

szerb kereskedők és iparosok vagyos polgári osztállyá alakultak. I. Lipóttól kezdve az uralkodók egyes szerb családoknak nemességet adományoztak. Ennek az új társadalomnak a kialakulása a szerb papság kizárólagos uralmának végét jelentette. Az új társadalmi rétegek érdekei nem egyeztek meg minden tekintetben a papságéval. A világiak és a papság érdekellentéte különösen szembetűnt a papság és a nemesség között. A szellemi kultúra fokozatos differenciálódása még inkább megingatta a szerb papság felsőbbségét. A szerb katonák, polgárok és nemesek a gyermekeiket magyar iskolákba írtatták, ahol megtanultak latinul, megszerezték a világi jellegű nyugati kultúrát, amely gyökeresen különbözött a szerb papság kultúrájától. Mihelyt a szerb egyház elvesztette szellemi felsőbbségét, ugyancsak nem lehetett többé a nem-

zeti, a közösségi eszme kizárólagos léteteményese. A szerb nemzeti eszme vallási alapról kulturális alapra, a nyelv és a kultúra közösségére kezdett áthelyezkedni. A romantika részben elismerte ugyan a papság és különösen a szerzetesség érdemeit a szerb nemzeti hagyományok ápolásában, de a szellemi és politikai életben a szerb papság nem tudta többé visszaszerezni az egyszer elvesztett felsőbbbségét.

A két világháború közötti kor legszínvonalasabb tudománynépszerűsítő könyvsorozatában, a Magyar Szemle Társaság Kincsestárában jelent meg Hadrovics László rövid, de mégis alapos és élvezetes áttekintése „Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok” (1944) címmel. Három fejezetben mutatta be a magyarok és horvátok, magyarok és szerbek, valamint a magyarok és szlovének (vendek) szellemi kapcsolatainak történeti alakulását. Megállapított-

ta, hogy a magyarság művelődési kapcsolatai a déli szláv népekkel nem alakultak egységesen, amint hogy a kapcsolatok előfeltételei sem voltak egységesek. Természetes ugyanis, hogy a horvátok felé a nyolc évszázados közös állami élet és a vallás azonossága olyan lehetőségeket nyújtott a kulturális javak cseréjére, amelyek a szerbség felé jórészt hiányoztak. A magyarság túlnyomórészt az átadó szerepét játszotta ugyan, de a horvát és szerb nemzeti kultúrából számos elemet kölcsönzött is, ami a hazai vendség irányából alig állapítható meg.

Alapos forrástanulmányokat végezve írta meg Hadrovics László az 1735. évi alföldi parasztfelkelés (az úgynevezett Pero-felkelés) eseménytörténetét és értékelését. (A tanulmány népszerűsítő változata 1951-ben jelent meg egy Wellmann Imrével közös kötet első feleként.) A nagy

adók, különösen a pénzbeli terhek növelése miatt a végsőig elkeseredett Békés megyei jobbágyparasztok arra számítottak, hogyha Rákóczi Ferenc vagy valamelyik bujdosó kuruc vezér az ország határán kívül megtudja, hogy itthon újjáéledőben van a kuruc világ, segítségükre siet és átveszi a fővezérséget, de addig egy tapasztalt katona, Pero (Jovan Szegedinac) szerb határőrkapitány lesz a felkelés ideiglenes vezetője. A felkelést leverték, vezetőit Budán kivégezték.

Filológia

1951 után egy véletlen térítette vissza Hadrovics Lászlót kedvelt munkaterületéhez, a délszláv filológiához. Ebben az évben Allan Ringheim svéd kutató kiadott egy ószerb szöveget, amely a trójai háború regényes törté-

netét bemutató Trója-regény középkori változata volt. Ezt Hadrovics László ismertetni akarta. De ismertetés helyett két nagyszabású tanulmányt írt, amelyekben két középkori alkotást adott vissza a régi magyar irodalomnak. Minthogy az ezeknek szentelt tanulmányaiban Hadrovics László lényegében azonos módszert alkalmazott, figyelmemet elsősorban a Trója-regényről szólóra összpontosítom. Ebben Hadrovics László – elsősorban nyelvészeti okfejtéssel – azt bizonyította be, hogy a középkori Trója-regény déli szláv (horvát, szerb, bolgár) változatai végső soron egy latin nyelvű összövegre mennek vissza, amely az Anonymusként emlegetett P. magisternek, (III.) Béla király jegyzőjének tollából keletkezhetett főleg Ovidius alapján, a 12. század második felében. Anonymus említi is gesztája előszavában, hogy külföldi

tanulmányai idején latin Trója-regényt írt. E latin összövegből a középkor folyamán egy magyar összöveg, majd ennek filiációjával több magyar változat származott, s ezeket a magyar változatokat fordították szerbre és horvátra. A regény bolgár változata horvátból vagy szerbből van átírva, az orosz változat pedig a bolgárból van átdolgozva. A déli szláv változatok a tulajdonnevek hangalakjában, számos hungarizmusukban, magyaros szóhasználatukban, csak a magyarból érthető szövegromlásaikban stb. magukon viselik a magyar közvetítés bélyegét. Hadrovics László nagy tényanyag felhasználásával igazolta, hogy a déli szláv szövegekben a tulajdonnevek a magyarországi latin kiejtésnek megfelelő hangalakban fordulnak elő, az *a*-val vagy *e*-vel kezdődő tulajdonnevek a magyar határozott névelő vagy mutató névmás téves elvonása

következtében gyakran csonka alakban szerepelnek, a jelzős szerkezetekben számos hungarizmus található stb. Feleletet adott Hadrovics arra a nyugtalanító kérdésre is, hogyan lehet az, hogy a nagyszámú megőrződött szláv változat mellett egyetlen magyar szöveg sem maradt fenn? Hadrovics magyarázata a következő. A középkori kis magyar Trója-regény a világi magyar irodalmi műveltség gyermekkorában keletkezett, s ennek megfelelően a nagy hírű trójai háborúnak csak igen szerény feldolgozása volt. Keletkezése idején talán jól kielégítette a kor irodalmi igényeit, de idővel, az irodalmi műveltség izmosodásával ezek az igények megnőttek. Mindennek folytán egy olyan szerény kis prózai mű, mint amilyen a középkori magyar Trója-regény lehetett, elvesztette jelentőségét, kiment az irodalmi divatból. Nyelve is elavult,

nemigen olvashatták többé, s így lassanként feledésbe merült és elkallódott. Meglehet azonban, hogy a 16. századi magyar énekszerzők egy-egy mondatában, egy-egy jellegzetes kifejezésében a régi Trója-regény egy-egy foszlánya őrződött meg. Eszerint tehát a középkori mű mégsem tűnt el nyomtalanul a magyar irodalomból sem, hanem későbbi irodalmi alkotásokban is felszínre törhetett mint valami bujkáló hegyi patak. – A részletes tanulmány először magyarul jelent meg 1954-ben, majd német változatban a frissen alapított *Studia Slavica* első évfolyamában (1955). A hazai elismerés egyhangú volt, a külföldi fogadtatás vegyes. – Hasonló filológiai munkát végzett Hadrovics László a délszláv Nagy Sándor-regény feldolgozásával is. Erről főleg tárgyi alapon, a latin nyelvű magyar krónikák egyes részleteivel való egyeztetés

alapján ugyancsak bizonyítani lehetett, hogy köze volt az udvari magyar történetíráshoz. Eligazító mozzanat volt például a kunok szerepeltetése Nagy Sándor korában, sőt a kun vezér neve a délszláv szövegekben (*Atlaniš*) és a latin nyelvű krónikákban (*Athlanos*). E tanulmány 1960-ban jelent meg magyarul.

Hadrovics László nevéhez fűződik a horvát költészet eddig ismert legrégebb, 14. századi emlékének, az Ómagyar Mária-síralomhoz hasonló *Cantilena de sabathónak* (Nagyszombati ének) filológiai vizsgálata, olvasata és művészi magyar fordítása. 1979-ben az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került egy latin nyelvű kéziratkötet, amelynek utolsó oldalán Vizkelety András egy kéthasábos idegen, szlávnak gyanítható szöveget talált. Hadrovics László beható vizsgálattal megállapította, hogy a *Cantilena*

pro sabatho feliratú szöveg nem más, mint egy tengermelléki horvát nyelv-járású siralmas ének (planctus) a 14. századból. Egy 1385. évi bejegyzés szerint a kézirat tulajdonosa Paulus de Sclavonia ferences szerzetes volt. Ez a Paulus azonos azzal a Paulus de Sibinicóval, akiről tudjuk, hogy 1364 és 1390 között különböző tisztségeket töltött be rendjében, számos kéziratnak volt a birtokosa, a többi között annak, amelyben egy óhorvát litánia, az *Oracio pulcra et devota ad beatam Virginem Mariam* volt feljegyezve. A két szöveg paleográfiai, helyesírási és szövegkritikai elemzése azt igazolta, hogy az óhorvát litánia és a most felfedezett *Cantilena scriptora* ugyanaz a személy, Paulus de Sibinico volt. A szerző nem ő volt, de másolata nagyon közel állt az összöveghez. A *Cantilena*-másolat keletkezésének időpontja 1385 és 1390 közé tehető.

Mindeddig csupán későbbi variánsokból volt ismeretes, amelyek közül éppen a legrégebbiben, az 1468-ból származóban súlyos torzulások vannak. Az újonnan felfedezett, az összöveghez nagyon közeli variánssal a horvát irodalom nagy értékű költői művel gazdagodott. Jelenlegi ismereteink szerint a Cantilena a horvát költészet legrégebb verse. – Az 1984-ben német és horvát nyelven közzétett tanulmányt horvát tudós körökben nagy lelkesedéssel fogadták.

A kaj-horvát nyelvjárást jelenleg nagyjából azon a területen beszélik, amelyet annak idején nem ért el a török hódítás: Varasd, Zágráb és Belovár-Kőrös megyében, valamint a Muraközben. Egykor Szlavónia nagy részére is ez a nyelvjárás volt jellemző, de onnan fokozatosan kiszorította a što-nyelvjárás. A nyolcszáz évig (1102–1918) tartó magyar–horvát államközösség folya-

mán a magyarság ezen a kaj területen hagyta a legmélyebb nyomokat. Erős magyar hatásról tanúskodó kaj-horvát regionális irodalmi nyelv keletkezett, amely a 16. század második felétől 1836-ig, a što jellegű egységes irodalmi nyelv győzelméig töretlenül fejlődött. Ám a 20. században néhány horvát költő művében a couleur locale kedvéért újra életre kel az „édes szavú kaj” (naš slatki kaj). Hadrovics László antológiában gyűjtötte össze a kaj-horvát regionális irodalom jellegzetes alkotásait a Werbőczy István 1517. évi Tripartitumát Weres Balázs 1565. évi kivonatos magyar fordítása alapján kaj-horvátra fordító, de itt-ott a latin eredetit is figyelembe vevő Ivan Pergošićtól (1529–1592) a második világháborúban elesett Ivan Goran Kovačićig (1913–1943). A bevezetővel, megjegyzésekkel és glosszáriummal kísért antológiát wiesbadeni német kiadó jelentette meg 1963-ban.

Nagyszabású monográfiában dolgozta fel Hadrovics László az egykori nyugat-magyarországi (ma túlnyomórészt burgenlandi) horvát szórványtelepülések regionális irodalmának és irodalmi nyelvének 18. és 19. századi történetét. E szórványtelepülések lakosai a 16. század első évtizedeitől kezdődően, a nagy horvát diaszpóra idején költöztek mostani lakóhelyeikre. Menekültekként érkeztek a törököktől elfoglalt vagy fenyegetett területekről. Nem könnyű dolog közelebbről is meghatározni eredeti hazájukat. Ma mindhárom horvát nyelvjárás, a *ča*, *što* és *kaj* képviselve van a – népiesen szólva – vízi horvát vagy krobót településeken, de legtöbbször a *ča* nyelvjárást beszélik. Ez volt a betelepülők eredeti nyelvjárása. Ennek a nyelvjárásnak az alapján már a 16. században is születtek nyelvemlékek, s a 18. század közepe táján egy regionális horvát irodalmi

nyelv kezdett kibontakozni, amelynek termékei vallásos tartalmúak voltak (evangéliumfordítások, katekizmusok, imakönyvek, lelki kalauzok stb.), s a katolikus hívők használatára voltak szánva. Minthogy ez a nyugat-magyarországi horvát irodalmi nyelv idegen nyelvi közegben, magyarok és németek közé zárva fejlődött, erős magyar és német hatás észlelhető benne. Megfelelő bibliográfia híján Hadrovics Lászlónak magának kellett összekeresgélnie a vizsgálata tárgyául szolgáló irodalmi műveket hazai és külföldi könyvtárakban, valamint a nyugat-magyarországi horvát értelmiség magánkézben levő gyűjteményeiben. Fáradozásait egyebek között olyan felfedezés jutalmazta, mint egy 1732-ből való evangéliumos könyv, amelyről a kutatóknak korábban nem volt tudomásuk. A monográfia nagyobbik felét a felkutatott emlékek nyelvészeti feldolgozása teszi ki.

Tömörsége ellenére is különösen informatív a helyesírásról szóló rész. A horvát helyesírás történetére vonatkozólag Hadrovics László már korábban is végzett önálló kutatásokat. A legtöbb újat a mondattani fejezetben nyújtotta. Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert a szerbhorvát történeti dialektológiában a mondattant korábban teljesen elhanyagolták. Hadrovics azokat a mondattani elveket alkalmazta a nyugat-magyarországi horvát irodalmi nyelvre, amelyeket néhány évvel korábban „A funkcionális magyar mondattan alapjai” című könyvében lefektetett. A szókinccsel foglalkozó fejezetben áttekintést ad a származási rétegekről, és glosszárium formájában bemutatja azokat a szavakat, amelyek valamilyen szempontból érdeklődésre tarthatnak számot. A könyv törzsszövegét szövegmutatványok és címlapfakszimilék egészítik ki.

Lexikográfia

Hatalmas példányszámban közkézen forgó orosz szótárai révén Hadrovics László nevét a széles körű nyilvánosság elsősorban e szótárakkal asszociálta. Pedig munkásságának nem ez volt a legfontosabb területe. S azt is tudnunk kell, hogy ez irányú tevékenységét nem is gyakorlati szótárírással, hanem elméleti stúdiummal, mégpedig a horvát szótárirodalom történetének, így különösen Johannes Belostenec lexikográfusi működésének tanulmányozásával kezdte el: „Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache. Johannes Belostenec (1594–1675) als Lexikograph und Prediger” (1942).

1945-ben egyre nagyobb szükséglet mutatkozott Magyarországon korszerű orosz–magyar kézisztárra. Ugyanis a gazdag hagyományokkal rendel-

kező magyar szótárirodalom úgy érte meg a 20. század derekát, hogy volt is, meg nem is orosz szótára. Mitrák Sándor 1881-ben Ungváron megjelent, 854 oldalas orosz–magyar szótára felett már minden tekintetben eljárt az idő. De nem is volt már kapható, még a nagyobb antikváriumokban sem. Égetően szükségessé vált egy új, korszerű orosz–magyar szótár. Ennek elkészítésére 1946-ban az oroszul jól tudó Hadrovics László vállalkozott. Szerkesztőtársként felkérte a romanista Gáldi Lászlót (1910–1974), aki akkorra már jól beledolgozta magát az oroszba és egyáltalán a szlavisztikába. Egy ideig a ruszista Balciczky Emil (1919–1981) és a történész Perényi József (1915–1981) is részt vett a munkálatokban. De ők nem tudták átvenni az erős iramot; Hadrovics és Gáldi hamarosan magukra maradtak. Előbb az Egyetemi Nyomda, majd a Magyar

Tudományos Akadémia kiadóvállalata, az 1950-ben újjászervezett Akadémiai Kiadó biztosította a szervezeti kereteket. Alapforrásul Usakov orosz értelmező szótára szolgált, de a szerkesztők forgattak kétnyelvű, orosz–német és orosz–francia szótárakat is. A szótárírási technika akkoriban még kezdetleges volt. Hadrovicsnak és Gáldinak cirill betűs írógépjük sem volt. Mindent kézzel írtak. Folyamatos szótárszöveget állítottak elő egymást követő szócikkekkel. A nyomdába került teleírt papírtömeg mintegy 8 kg súlyú volt. Végül is 1951-ben a Hadrovics Lászlótól és Gáldi Lászlótól szerkesztett „Orosz–magyar szótár” (XII + 996 oldal) megjelent az Akadémiai Kiadó gondozásában. Pár darabja, a „Magyar–orosz szótár” már jelentősen fejlettebb technikai körülmények között született meg, részben az „Orosz–magyar szótár” „kifordítá-

sának" módszerével. Az Akadémiai Kiadóban külön részleg alakult cirill betűs írógépekkel és jól gépelő munkatársakkal. A legnagyobb könnyítés mégis az volt, hogy nem kellett folyamatos kéziratot készíteni, hanem a nyomda a könnyen átrendezhető, kiegészíthető, módosítható kártyákról (cédulákról) tudta szedni az anyagot. Ez magyarázza azt, hogy a Magyar-orosz szótár már 1952-ben megjelenhetett. Később, 1953-ban egy kisebb terjedelmű „Magyar-orosz kéziszótár” is készült. Hadrovics László azonban 1958-tól kilépett a hazai orosz lexikográfiából. A szerkesztést Gáldi László vette át, az ő halála után pedig e kötet szerzőjére, rám hárult ez a feladat.

Kivette részét a hazai szerbhorvát lexikográfia munkálataiból is. Neve alatt szerbhorvát-magyar, magyar-szerbhorvát, (Nyomárkay Istvánnal

mint társszerzővel) horvát–magyar és szerb–magyar szótár jelent meg. Mindezek kisszótári terjedelműek.

Hadrovics Lászlótól a szótári munka nagy erőfeszítést követelt. Gyakran kellett éjjel is dolgoznia. Ilyen körülmények között tudományos munkája csak lassan haladhatott előre. Tudni való, hogy a lexikográfia a nyelvtudomány egyik igen fontos, de rendkívül munkaigényes, olykor szinte már szerzetesi önfeláldozást követelő, s csak ritkán méltányolt diszciplínája. Hadrovics László évek hosszú során át elemezte nap mint nap az orosz, magyar és szerbhorvát szavakat, mérlegelve jelentésüket, stilisztikai értéküket, grammatikai viselkedésüket, s ekvivalenst keresett hozzájuk a másik nyelvből. Nagyon sok energiáját, idejét emésztette fel ez az odaadással végzett szótárírói munka, s bizonyára bele is fáradt. Fáradozása gyümölcseit

azonban nemcsak a diákok, fordítók és más szótárhasználók élvezhették, hanem ő maga is. További nyelvtudományi, filológiai kutatásaiban állandóan és bőségesen kamatoztathatta gazdag lexikográfiai tapasztalatait.

Etimológia

Hadrovics László az ötletekben leggazdagabb és legtermékenyebb magyar etimológusok sorába tartozott. Érdeklődésének előterében a jövevényszavak, mégpedig a magyar nyelv szláv – főleg déli szláv – jövevényszavai, továbbá a szerbhorvát nyelv magyar jövevényszavai állottak. Hosszabb-rövidebb kirándulásokat azonban máshová, így például a magyar nyelv német és olasz jövevényszavainak területére is szívesen tett. Kedvencei voltak az úgynevezett „ne-

héz", illetőleg „reménytelen” szavak, amelyeket egyik kutatónemzedék a másakra szokott hagyományozni efféle megjegyzésekkel: „eredete ismeretlen”, vagy „európai vándorszó, ám az átadó nyelv közelebbről nem határozható meg”, vagy „a szomszédos nyelvekben mindenütt megvan, de nem tudni, melyik vette a másikból” és hasonló. Vonzották Hadrovicsot azok a szavak is, amelyeknek az eredete csak látszólag, formálisan volt megoldva, hiszen csupán idegen szavakkal való összezsengésen alapult, s nem volt alátámasztva sem szótörténetileg, sem szóföldrajzilag.

Minthogy az efféle „nehéz”, „reménytelen”, illetőleg „csak formálisan megoldott” esetekben a hagyományos etimológiai eszközök rendszerint csődöt mondanak, tökéletesíteni kellett a vizsgálati módszert. Hadrovics László etimológiai módszerét, amelyet ő egy-

szer széles körű, sok szempontú szótörténeti filológiának, másszor komplex kutatási módszernek nevezett, a következők jellemzik.

Mindig magukból a forrásokból, nem pedig a szótárak adataiból indult ki. A korábban általánosnak mondható „szótárforogató” etimologizálást „forrásolvasó” etimologizálással cserélte fel. A szótárakban ugyanis a szavak a nagyobb szövegösszefüggésből és a művelődéstörténeti háttérből kiszakítva jelennek meg, s még a legnagyobb szótárak sem adhatnak meg minden tudnivalót a tárgy- és szótörténet megnyugtató tisztázásához. Ezeket a tudnivalókat csak egy-egy tárgyi vagy földrajzi szempontból körülhatárolt forráscsoportnak az áttanulmányozása útján lehet megszerezni. Az ilyen munka nem szapora, de nem is meddő, s eredményei szilárdak. – Magyarországon éppúgy, mint másutt is

a nyugati kereszténység országaiban, ahol a nemzeti nyelvű írásbeliséget latin nyelvű írásbeliség előzte meg, a latin és a nemzeti nyelvű források szerves egységet alkotnak, s ezeket a kutatónak is egységben kell látnia. A tapasztalat szerint valamely jövevényt szó a magyarországi forrásokban már évtizedekkel, sőt évszázadokkal korábban jelentkezhettek latinósított alakban, mint magyarul. A latin források adatai gyakran becses régies alakokat és jelentéseket őriznek meg. A magyarországi forrásokon kívül fontosak lehetnek idegen forrásoknak magyar vonatkozású adatai is. – Nagyban megkönnyíti a bizonyítást, ha valamely jövevényt szónak az átadó nyelvben is részletesen ismerjük a történetét és használata körülményeit. – Mind az átadó, mind pedig az átvevő nyelv tekintetében helyet kell adni a negatív vizsgálatnak is. Fel kell derí-

teni, miért nem használnak egy-egy vidéken egy szót és mit használnak helyette, illetőleg – ha csak későn honosodott meg – milyen szó jelölte korábban az illető fogalmat. – Hathatósan segítheti a szófejtést, ha a vizsgált jövevényszó és az eredeti szókészlethez tartozó (autochton) szinonimák között részletesen felderítjük a párhuzamosságokat. Az egybevetéssel fel kell tárni a szóhasználat minden finom árnyalatát. – A tárgyalt szó alakváltozatainak és jelentéseinek időrendjét rögzíteni kell. – A szóföldrajzi érvelés a jövevényszavak vizsgálatában nagy körültekintést és gazdag adattárat igényel. Ha a legrégebbi szótörténeti adatok földrajzi elhelyezkedését meg tudjuk állapítani (s ez az oklevelek alapján általában sikerül), s ha az adatok tömegesen egy irányba mutatnak, akkor az átvétel is minden bizonnyal abból az irányból történt.

Ha viszont az adatok már kezdetben szétszórtan jelentkeznek, több, egymástól független átvétellel kell számolnunk. – Törekedni kell annak megállapítására, hogy a jövevényszó az alsó vagy a felső társadalmi rétegek révén honosodott-e meg. Ha az alsók révén, akkor szóbeli átvétellel kell számolnunk, ha pedig a felsők útján, akkor írásbeli és szóbeli átvétel egyaránt számításba jöhet. Az alsó és felső rétegek szóhasználata idővel kiegyenlítődhet. – Egyetlen kutató sem lehet minden területen egyformán otthon, s a nagy utakat megtett szavak vándorlásának minden szakaszáról nem tudhat magának egyformán világos képet alkotni. Ilyenkor a feladatot részekre kell bontani, hogy ki-ki elvégezze a maga parcelláján a ráeső részt. A tapasztalat azt mutatja, hogyha a nagy területre, számos nyelvre szerteágazó kérdéscsoportnak leg-

alább egy szakaszán biztos ismereteket nyerünk, ezzel a további kutatás jó alapot és helyes irányt kap. – Némely jövevényszó úgy került át a magyarba, hogy rögtön -s képzővel (*botos, dákos, pallos* stb.), esetleg -ság, -ség képzővel (*alattság, betegség, gonoszság* stb.) toldódott meg. Ezeket a szó jelentésén mit sem változtató toldalékokat Hadrovics László találó műszóalkotással *honosító képzők*nek nevezte el.

Az etimológia területén alkotta meg Hadrovics László azt az opus magnumot, amelyre fiatal kora óta készült, s amelynek megalkotásához még senkinek sem volt olyan ideális felkészültsége, mint neki. E mű, amelynek címe „Ungarische Elemente im Serbokroatischen” (1985), történeti aspektusban, híven mutatja be a horvát és szerb kultúra nyelvi alapszövevényének valamennyi részterületén megnyilvánuló magyar nyelvi hatást. Egy

ilyen munka azért állítja a kutatót különlegesen nehéz feladat elé, mert a szerbhorvát nyelvterület kulturális tekintetben sohasem volt egységes, s a szerbhorvát nyelvet ért görög, olasz, német, török és magyar hatás csak a nyelvterület egy-egy részére terjedt ki, nem pedig az egészre. A magyar jövevényelemeknél maradva: ezeknek az elemeknek a száma, szerepe és elevenségi foka vidékenként más és más, s e vidékek nem a mai nyelvjárási tagozódással, hanem az egykori politikai hovatartozással vannak összhangban. A magyar jövevényelemek szempontjából a Zágráb környéki kajhorvát nyelvjárás a legfontosabb, mert ennek a területe volt Magyarországgal a leghuzamosabb és legszorosabb kapcsolatban, s éppen ezért e nyelvjárásban vannak a legrégibb magyar jövevényszavak, és számuk is itt a legnagyobb. A horvát tengervidéken és

az előtte fekvő szigeteken beszélt ča-horvátba csupán kisebb mennyiségű magyar jövevényszó szivárgott be, kaj-horvát közvetítéssel. Jelentős a magyar elemek száma Szlavónia, Vajdaság és Šumadija nyelvjárásaiban, de ezek a jövevényelemek újabbak és más fogalmi körökből valók, mint a kaj-horvátéi. Más és más helyzetben vannak a magyar jövevényszavak tekintetében Bosznia, Dél-Szerbia és Dél-Dalmácia, valamint a mai Magyarország szerbhorvát nyelvjárásai. – Könyve szóanyagát Hadrovics nem csupán irodalmi szövegekből gyűjtötte, hanem kicédulázott okiratokat, magánleveleket, végrendeleteket, leltárakat, gazdasági iratokat, számadásokat, árjegyzékeket stb. tartalmazó kiadványokat is. Levéltári kutatással jutott hozzá a Batthyány család néhány 16. századi kaj-horvát nyelvű leveléhez. Az olvasó nem is nagyon

tudja, mit becsüljön Hadrovics László monográfiájában többre: a forrásokból – köztük természetesen szótárakból is – fáradhatatlan szorgalommal összehordott szótörténeti adatok áradó bőségét, amely a kaj-horvát anyagot illetően felér egy kitűnő nyelvtörténeti szótárral, vagy pedig a szerző harci kedvét és szikrázó szellemességét, vagyis azt, hogy a legcsekélyebb kéttség felmerülésekor kész volt szembeállni az éppen forgalomban levő etimológiai megoldással, és helyette saját új – olykor merészen egyéni – etimonját előterjeszteni. – A monográfia szerkezetében is eltér a szokványostól. Nem szorítkozik a köznévi átvételeknek etimológiai szótár formájában történő bemutatására. (Pedig ez sem lett volna kevés: a könyvben mintegy 840 szócikk található.) Figyelemmel kíséri azt is, milyen származékai fejlődtek a szerbhorvátban az egyes ma-

gyar jövevényszavaknak, azaz meny-nyire váltak a szókészlet aktív elemeivé. Bevonja a vizsgálatba a magyar eredetű képzőket, személy- és helyneveket, ország- és népneveket is. Felvázolja az átvételek történelmi körülményeit, amelyek vidékenként, országrészenként mások és mások voltak. Bemutatja a magyar nyelv szerepét a latin, német, olasz, török és szláv eredetű szavak közvetítésében, továbbadásában. (A magyarból visszakölcsönzött szláv eredetű szavakhoz l. *akov, astal, berek, bolond, gazda, kocka, konc, korman, Laslov* stb.) Tárgyalja az átvételkor bekövetkező hang- és alaktani módosulásokat. Megvizsgálja a magyar mintára alakult tükörjelentéseket és tükörszavakat, a frazeológiában, szószerkezetekben, vonzatokban, szórendben észlelhető magyar nyelvi hatást. Kiemeli az elváló magyar igekötők indukáló szerepét abban, hogy a

kaj-horvátban bizonyos határozószók igekötővé váltak: *gore* 'fel' (*gore vstati* 'feláll'), *dole* 'le' (*dole sesti* 'leül'), *nazad* 'vissza' (*nazad dojtí* 'visszamegy') stb. Mindezt összevéve kimondhatjuk, hogy Hadrovics László teljes képet rajzolt arról, hogyan is jelentkezhethet az a hatás, amelyet a magyar nyelv egy szomszédos nyelvre gyakorol. Telje-
sebbet, mint korábban bárki más.

Sok szempontú szótörténeti filológia eredménye Hadrovics Lászlónak „A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága” (1994) című tanulmánya. A Huszita Bibliával foglalkozó szakirodalom eddig már sok kérdést megoldott, de több lényegeset csak messziről érintett. Különösen hátrányos volt az a körülmény, hogy a kutatók mindeddig nem kezdeményezték a magyar szövegek részletes összehasonlítását olyan német és cseh bibliafordításokkal, amilyenekkel a

Prágában tanuló klerikusaink ott megismerkedhettek, illetőleg tanulmányaik befejezése után onnan magukkal hozhattak. Hadrovics is kétségtelennek tartotta, hogy a Huszita Biblia fordítói a latin szöveget használták fő forrásul, de ebből nem lehet mindent megmagyarázni. Ezért a vizsgálatba bevont bizonyos egykorú vagy közel egykorú német és cseh szövegeket is mint lehetséges mellékes forrásokat. A magyar fordítás szempontjából kulcsfontosságú kifejezésekre a Münchenben őrzött Viler-féle Újszövetségben bukkant rá. Az 1435-ben másolt Viler-féle Újszövetségnek lehetett valamilyen régibb, teljesebb és hibátlanabb változata is, és az szolgálhatott a magyar fordítóknak a latin mellett segédforrásul. Több-kevesebb valószínűséggel német mintát tükrözhet *a leváltak 'a farizeusok' az írástudók, jeles bűnös, meggonoszbéjt 'megbotránkoz-*

tat', törvénytörés 'házasságtörés', példabeszéd, hajfonat, fürt, házi atya, házi madár, hideglelet, ítélő ház, készület, köszvényes, egyenlő. Egy-egy több jelentésű latin szó differenciált fordításának háttérében is legtöbbször ott található a már differenciált német fordítás: a *virtus* ekvivalense hol jóság, hol tehetőség; a *gentes* vagy nemzet, vagy pogányok; a *monumentum* és *sepulchrum* fordítása többnyire koporsó, s csak elvétve sír. – A régi cseh fordítások között Hadrovics nem talált olyan közeli rokon szöveget, mint a Viler-féle német szöveg. A cseh–magyar összehasonlításból mégis kiderült, hogy a magyar fordítók számos szláv jövevényszavunkat azonos helyeken használták, mint a csehek a megfelelő szláv szót, így például a latin *tunicának* megfelelően a csehben *sukně*, a magyarban *szoknya* áll, a latin *sagena* a csehben *vrš*, a magyarban *varsa*. Ez arra látszik

mutatni, hogy a magyar fordítóknak cseh szöveget is kellett ismerniük. – Hadrovics szerint a Huszita Bibliában fellelhetők egy régebbi magyar fordítási hagyomány nyomai is. Az elemi bibliai terminológia korai kifejezései közé tartozhatott a *megfeszít, feszület, az ács fia, főmeredek, szent lélek és szent szellet, papi fejedelmek és papok fejedelmi, fültő*. – Hadrovics László sokoldalú ismeretei különösen jól kamatoztak a Huszita Biblia vizsgálatában. A magyar nyelvtörténeten kívül otthonosan mozgott a régi latin, német, szláv, görög szövegek rengetegében is, és éles szemmel ismerte fel a különböző nyelvű szövegekben a hasonlóságokat éppúgy, mint az eltéréseket.

Összegezve Hadrovics László etimológiai munkásságának értékelését megállapíthatjuk, hogy az általa kidolgozott módszeres eljárások külön-külön többé-kevésbé ismertek és hasz-

nálatosak voltak már korábban is, de következetes és együttes alkalmazásuk az ő szófejtő gyakorlatában valósult meg elsőnek. Hadrovics etimológiai magyarázataiban a szárnyaló képzelet szívós filológiai aprómunkával párosult. A szót mindig tárgyi oldalról: a jelentés, a használat, a földrajzi elterjedés vizsgálatával közelítette meg, s csak azután tért ki hangtani vagy egyéb alaki problémákra. Olykor a nyilvánvaló hangtani nehézségek ellenére is fenntartott bizonyos etimonokat, ha minden más körülmény a helyességük mellett szólt. Abban bízott, hogy egykor majd analógiát lehet találni azokra a hangtani jelenségekre is, amelyek egyelőre analógia nélkül állanak. Mi sem állt távolabb Hadrovics Lászlótól, mint az újgrammatikus iskola hangtani merevsége. Ezért tűnt némelyik szófejtése merésznek. (Mondogatták is: Hadrovics László gyűjti az adatokat, aztán

szabadjára engedi a fantáziáját és írja az etimológiáit.) Merészség és fantázia nélkül azonban nincs előrehaladás a tudományokban sem.

A magyar etimológiai szakirodalmat figyelemmel kísérve Hadrovics László többször is rámutatott bizonyos kedvezőtlen jelenségekre. Súlyosan helytelenítette, hogy valójában megfejtetlen középkori tulajdonneveket össze próbálnak kapcsolni későbbi magyar köznevekkel, sőt jelentést vonnak el belőlük. Nem elégtették ki azok a látszólagos megoldások sem, amelyek gyakran a „belső keletkezés”, „hangutánzó-hangfestő alakulat”, „játszi szóképzés” címkéje mögé vannak rejtve. Ezek a megállapítások szerint sok esetben nem alapulnak máson, mint szavak véletlen összecsengésén. Veszélyesnek tartotta az úgynevezett fiktív igetőkkel való merész operálást is, amelyhez

valójában csupán jobb híján, szükségmegoldásként nyúlnak, és ritkán old meg valamit, inkább csak tovább tolja az etimológia kérdését.

Mondattan

Tudományos pályáján Hadrovics László 1969-ben okozta a legnagyobb meglepetést azzal, hogy több mint három évtizednyi filológiai és lexikográfiai munkásság után átlépett a magyar mondattan területére, s anélkül, hogy korábban akár egyetlen szintaktikai tárgyú cikket publikált volna, egyszerre egész könyvvel jelentkezett, méghozzá olyannal, amely egy merőben új, a szerző által funkcionálisnak nevezett magyar mondattan alapjait rakta le olyan igénnyel, hogy új utakat törjön a magyar mondattani gondolkodásban. Az a fölötti aggodalom ad-

ta kezébe a tollat, hogy az úgynevezett hagyományos, sok tekintetben iskolás nyelvészeti szemlélet éppen a mondattanban van legjobban elmaradva, mert az a logikai rendszerezés, amely az egésznek alapja, túlságosan egyoldalú, nem eléggé nyelvszerű, nem a nyelv természetes adottságai-ból indul ki, hanem a formális logika összefüggései alapján alkot rendszert, s ehhez méri a nyelvi jelenségeket. Ezzel szemben Hadrovics funkcionális mondattani vizsgálata a szófajok jelentésviszonyain épül fel, tehát szemantikai alapelvű. A lényege az, hogy a közlés tartalma és a grammatikai megformálás között az összefüggések egész bonyolult szövedékét igyekszik feltárni, s a jelenségeket okaikra vezeti vissza. A maga számára Hadrovics úgy határozta meg ezt a munkát, hogy a nyelvet mint az értelmes közlés eszközt működés közben akarja megra-

gadni. Ezt csak újszerű komplex eljárás teszi lehetővé, s ezt a komplex eljárást nevezte el Hadrovics funkcionális vizsgálati módnak. A mondatrészek összefüggéseinek vizsgálatakor kielemezi a jelentéstani alapokat, s a mondat belső összefüggéseit a mondatrészek szófaji természetéből s ezen belül speciális jelentésárnyalataiból vezeti le. Az alárendelő összetett mondatok vizsgálatakor például nem azt nézi, hogy a mellékmondat a főmondatnak milyen mondatrészét helyettesíti, hanem azt, hogy a mellékmondat a főmondat melyik „üres” szavának vagy kifejezésének ad tartalmat. (Hadrovics műszavai: *tartalomváró szó, tartalomadó mondat.*) A szintagmák leírásában Hadrovics elválasztja egymástól a tárgyi (konkrét) valóság és a lelki (absztrakt) valóság síkját, tekintettel van a nyelvi megformálás pszichikai mechanizmusára, valamint

a nyelvi eszközök funkciógyarapodására, ami lényegében egyenlő a szintaktikai analógia vizsgálatával. Fontos szerepe van Hadrovics mondatelméletében annak, amit ő *tudati tartalék*-nak nevez. A közlés alkalmával tudati tartalmunk két részre oszlik: az egyik rész nyelvi alakot nyer, a másik megmarad tudati tartaléknak. „Ha falusi gyerektől megkérdem: *hol van apád?* nyugodtan felelheti: *szánt;* – *hát anyád hol van?* – *fej;* – és a bátyád? – *horgászik.* Az ilyen gazdag tartalmú igék tehát önmagukban nemcsak a cselekvés tárgyára, hanem sokszor a helyére nézve is közlést tartalmazhatnak. [...] Amit nem mondok ki, az megmarad tudati tartalékban. A nyelvi megformálásban aktívan részt vesz, de nyelvileg nem formálódik meg.” (A funkcionális magyar mondattan alapjai 67.) S hogy Hadrovics fejtegetései nem üres spekuláció eredményei, arról az a hatal-

mas, saját gyűjtéséből származó példatára kezeskedik, amely a klasszikus magyar próza: Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz nyelvhasználatát szemlélteti.

Hadrovics Lászlónak szigorú elemző és rendszerező munkából született funkcionális mondattanával először nem annyira a hivatásos nyelvészek, mint inkább a magyart anyanyelvként vagy idegen nyelvként oktató tanárok barátkoztak meg.

Jelentéstan

A magyar nyelvészek korábban is jelentős eredményeket mutattak fel a jelentéstan területén. Gombocz Zoltán (A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstan) már 1926-ban felvázolta a tudományág akkori állapotát, és lefektette a jelentésváltozások cso-

portosítását. Ezt tanítványa, Ullmann István (Stephen Ullmann) népszerűsítette nyugaton az 1950-es évektől. (L. St. Ullmann: *The Principles of Semantics. A Linguistic Approach to Meaning.* Glasgow–Oxford, 1951.) Károly Sándor (Általános és magyar jelentéstan. 1970.) a generatív nyelvészet szemléletét is érvényesítő szemantikát alkotott. O. Nagy Gábor a maga lexicográfiai gyakorlatából értékes jelentéstani, főleg frazeológiai és szinonimikai megállapításokat szűrt le (*Abriß einer funktionellen Semantik.* 1973.), de ezek nem kerekedtek ki teljes jelentéstanná. Hadrovics László jelentéstani könyvével (*Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat.* 1992.) nem a korábbi jelentéstanokat kívánta helyettesíteni, hanem vázlatos formában egy másfajta felfogás képviselőjeként kért mellettük helyet. Nagy erénye a fel-

dolgozott anyag hatalmas mennyisége (mintegy 5 000 szó), és a feldolgozás szigorú következetessége. A jelentéstan elnevezést Hadrovics szűkebb értelemben használta, mert csak a szavak jelentésére vonatkoztatta. Megítélése szerint a jelentéstan mint a szókincs formális elemek nélküli gazdagodásának vizsgálata a nyelvtanban közvetlenül a szóalkotás tárgyalása mellett foglal helyet. Hosszú szótárírói gyakorlata és mondattani kutatásai közben is arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar szójelentéstan feldolgozását legalkalmasabb a szófajok szerint haladva elvégezni. Ezeken belül először a konkrét síkon vizsgálta meg, milyen jelentésfejlődést okozhatnak a nyelven belüli folyamatok, és milyeneket a nyelven kívüli tényezők. Ezt követően mindegyik szófajnál megvizsgálta, milyen úton-módon történik az átvitel a tárgyi valóság sík-

járól az elvont síkra, a csak gondolatban létező valóság körébe. Végül megvizsgálta az egyik szófajból a másikba való átváltás feltételeit és módjait. Ám a szónak más jellegű meghatározottságai is vannak. A szó be van ágyazva a szókincs egészébe, jelentésére tehát hatással lehetnek a hasonló alakú (összecsengő) és a hasonló vagy éppen ellentétes jelentésű szavak. A szón olyan alaki változás mehet végbe, hogy két különböző jelentésű változat lesz belőle, tehát a szó mintegy kettéhasad. A szó jelentését megváltoztathatják nyelven kívüli tényezők is, mint például az anyagi kultúrának, a technikai civilizációnak változásai, a szellemi áramlatok, a vallási és társadalmi mozgalmak, politikai küzdelmek. Az ezekre irányuló vizsgálatok a szójelentések állandó mozgását tanúsítják. Ezért Hadrovics László fölöslegesnek tar-

totta a történeti és leíró szempont szigorú szétválasztását, hiszen azok az erők, amelyek a múltban szemantikai mozgásokat idéztek elő, a jelenben is hatnak. – Hadrovics jelentéstánában számos olyan etimológia is olvasható, amelyet ő vetett fel elsőnek, esetleg már korábban (*ál, beteg, dívány, egyetem, fiatal, kerek, mutat, negédes, selejt, törköly, tulajdon, üsző, vállal stb.*). Részletesen tárgyalja a magyar nyelvészetbe általa bevezetett *számlálószók* (például egy *fej* káposzta, egy *szem* szilva, egy *cső* kukorica, egy *szál* gond) kategóriáját is.

Hadrovics László jelentéstana – szigorú tudományossága mellett – olyan egyszerű nyelven van fogalmazva, hogy a szakmai körökön túl – ideértve a nyelvészeken kívül a néprajzosokat, irodalomtudósokat, pszichológusokat is – bárki érdeklődőnek hasznos kézikönyvéül szolgálhat.

Frazeológia

Hadrovics Lászlót már a Magyar történeti jelentéstannak az írása közben foglalkoztatta az a gondolat, hogy a tragikus körülmények között korán eltávozott O. Nagy Gábor (1915–1973) helyett megírja azt a művet, amely valójában őt illette volna, a magyar frazeológia történeti áttekintését. Saját megfogalmazása szerint: „Az irodalmi nyelvek legtöbbször már van frazeológiai szótára, de kevés az olyan mű, amely a frazeológiát a maga szerkesztésében tekinti át. Ilyen mű eddig a magyarban sem volt. A régebbi kutatók, mint Csefkó Gyula, Kertész Manó, Tolnai Vilmos és korunkban főleg O. Nagy Gábor a frazeológiának inkább csak azokkal az elemeivel foglalkoztak, amelyek megértéséhez művelődéstörténeti magyarázat kellett. Ez azonban a frazeológiá-

nak csak egy kis része. A jelen munka megkísérli az egész frazeológiát összefogni, vagyis a grammatikai kapcsolatokból származó és a stilisztikai eredetű frazémák kialakulását mint egységes történeti folyamatot értelmezni, és a fejlődés mozgató erőit bemutatni. Így a konkrét fogalmi síkról az elvontra való átmenet mellett állandóan utal az eufemizmus, a tabu, a folklorizáló alakváltoztatás és a hanghatások (mint az összecsengés) formáló erejére. Az összefoglaló törzsszöveghez néhány részletesebben kidolgozott szólásmagyarázat csatlakozik. A munka nagyarányú önálló anyaggyűjtésen alapul, de felhasználja a szakirodalmat is." (Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. 1995. A könyvtábla hátulján, kézírással.)

Frazeológiájának anyagát Hadrovics nem már ismert gyűjteményekből, szótárakból, feldolgozásokból,

hanem irodalmi emlékekből merítette. Az anyaggyűjtésben visszanyúlt a kódexekig. A Régi Magyar Költők Tára 17. századi sorozatának addig megjelent 15 kötetét mind átolvasta. A 18. és 19. század klasszikusaiból is idéz, mégpedig legtöbbjét népszerű, de megbízható kiadásból. Erre az kényszerítette, hogy a kritikai kiadások kötetSORAI egy mai lakásban nehezen férnek el. A Halotti Beszéd kivételével a régi nyelvből merített példákat átírta mai helyesírásra. A modern átírással segíteni óhajtott azokat a nyelvtörténeti ismeretekkel nem rendelkező érdeklődőket, akiknek a példák régies írásképe megnehezítené a folyamatos olvasást.

Az igen különböző források által táplált frazeológia rendszerező történeti feldolgozását nem lehet egy előre meghatározott, egységes szempont szerint végrehajtani, hanem meg kell raj-

zolni egy olyan több szempontú rendszert, amelyben minden jelenséget el lehet helyezni. (Ez természetesen nem jelenti azt, mintha minden jelenséget meg is tudnánk magyarázni.) Ennek a szellemében alakította ki Hadrovics László monográfiája fő fejezeteit: A szókapcsolatok frazeológiája. Mondatok és mondatrészlegek mint frazémák. A képes beszéd. A körülírás. Közmondások. Irodalmi idézetek, utalások, célzások. Lefordított vagy idegen alakban meghonosodott elemek. Függelék. Részletesebb szólásmagyarázatok. Kiegészítések: Szakirodalmi utalások az egyes paragrafusokhoz.

Magának az anyagnak a természetéből s az alkalmazott rendszerezési elv másféleségéből adódott, hogy a szokványos frazémákhoz viszonyítva a képes beszéd vizsgálata olvasmányosabbra sikerült. Ennek az az oka, hogy a képes beszéd vizsgálatánál nem a

nyelvi oldal, a grammatikai megformálás a vezérelv, hanem a tárgyi szempont, az a tárgyi alap, amelyen az illető frazéma keletkezett.

A Magyar szó- és szólásmutató (346–410. oldal), a monográfiának mintegy 7000 adatát mutatja ki, és feltárja a történetileg elemzett magyar frazeologizmusok imponáló tömegét. Az egyéb mutatókkal is mintaszerűen felszerelt monográfia – Hadrovics László utolsó nagy műve – kézikönyvként és tankönyvként egyaránt használható.

Miscellanea

Egy sokat publikáló tudósnak az életművében a monográfiákon, terjedelmes tanulmányokon kívül rendszerint nagy számmal vannak rövidebb, de fontos írások is, szétszórva hazai és külföldi folyóiratokban, évkönyvek-

ben, kongresszusi kötetekben, emlékkönyvekben stb. Ezek a rövidebb lélegzetű, szanaszét található írások gyakran be sem igen kerülnek a tudományos köztudatba, vagy ha mégis, könnyen kihullhatnak belőle, elfelejtődhetnek. Hadrovics Lászlónak megadott az a szerencse, hogy 1994-ben egy 512 oldalas kötetben bocsáthatta újra közre 34 dolgozatát azon a nyelven, amelyen annak idején, 1942-től 1992-ig megjelent, azaz németül, horvátul, magyarul, angolul, szerbül. A „Segédkönyv a szlavisztikai szeminárium gyakorlatokhoz Hadrovics László válogatott írásaiból” című kötet a következő fejezetekre tagozódik: Helyesírás. Nyelvek egymás között. Nyelvtan. Irodalmi nyelv, egyes írók. Etimológia, névtan. A gazdag tartalomból kiemelek néhány írást: Mađarski elementi u srednjovjekovnom latinitatu Hrvatske. Az idegen szavak és a purizmus. Egy

periferikus szláv irodalmi nyelv sorsa. Sprachliche Modernisierung kroatischer Klassiker in Neuausgaben. Seit wann wird der kajkavishe Dialekt „hrvatski jezik“ genannt?

A Hadrovics Lászlótól összeválogatott gyűjteményes kötet nélkülözhetetlen mindazok számára, akik tájékozódni kívánnak Hadrovics László tematikai sokszínűségéről és filológiai kutatómódszereiről.

Nyelvészeti szemlélete

Hadrovics László a hagyományos történeti nyelvtudomány megújításán fáradozott a maga módján. Aggodalommal szemlélte a túlzó formalista nyelvészeti irányzatokat. Többször is nyilatkozott róluk. 1969-ben így írt: „Valamennyiünket, akik az úgynevezett »hagyományos« nyelvészetet műveljük,

régóta bizonyos aggodalommal tölt el, hogy a nyelvészek két táborra oszlottak, s e két tábor hívei alig értik egymás nyelvét. Ennek szerte a világon szerintem egyik főoka az, hogy az úgynevezett hagyományos nyelvészet éppen a mondattanban nem tudott elég új szempontot érvényesíteni, és ezáltal sem az érdeklődést nem tudta kellőképpen felkelteni, sem a tetterre vágyó erőket foglalkoztatni. Az új kutatási témák keresése új irányzatokat hozott létre, amelyek közül több szélsőséges formalista utakra tért. Ezek az irányzatok nálunk is meghonosodtak, és valósággal terrorizálni kezdték a hagyományos nyelvészet híveit. Én magam ilyen vitákban soha nem vettem részt, mert egyrészt éreztem elméleti készültségemet, másrészt meg mert semmi kedvem sem volt, hogy behatóbban foglalkozzam olyan irányzatokkal, amelyekről egyre inkább bebizonyoso-

dott, hogy terméketlenek. [...] Úgy éreztem, hogy a szélsőséges formalistákkal szemben minden kritikánál többet ér, ha a hagyományos nyelvtudomány pozíciójából valami olyan pozitívummal tudok előállni, amely közelebb is visz a magyar nyelv természetének megismeréséhez, de egyúttal a fiatal erők számára új kutatási perspektívákat is nyit. [...] Senki sem tagadja, hogy a nyelvnek van struktúrája. De éppen a funkciók számtalan összefüggésének felderítése győzhet meg arról, hogy ez a struktúra sokkal bonyolultabb, semhoggy egyszerű formulákkal, matematikai jelekkel ki lehessen fejezni. A legegyszerűbb értelmes nyelvi megnyilatkozásban is jelen vannak a tárgyi és lelki valóság tényeiről történetileg kialakult fogalmak és a hozzájuk fűződő hangulati elemek, jelen van a közlés megformálásának pszichikai mechanizmusa, jelen vannak a gondol-

kodás logikai törvényszerűségei, jelen vannak az ezek alapján ugyancsak történetileg kialakult szintaktikai szabályok, s végül jelen van az, amiért mindez működik: a közlés tartalma. Mindez együttesen adja ki a nyelv struktúráját. Aki ebből csak a formát látja, és azt próbálgatja, hogy ez hogyan engedelmeskedik a variálgatásnak, az ideig-óráig elszórakozhat, de a nyelv természetéről lényegeset nem fog tudni mondani, a nyelv igazi megismeréséhez nem kerül közelebb, annál inkább sem, mert a formális rendszeralkotás kedvéért a valóságos nyelvhasználaton lépten-nyomon erőszakot tesz, és nemlétező nyelvet konstruál.” (A funkcionális magyar mondattan alapjai 360–361.) Huszonhárom év múlva, 1992-ben a mély- és felszíni struktúráról fejtette ki véleményét: „A túlnyomóan történeti irányú nyelvtudomány eléggé elhanyagolta a leíró nyelvtant, sőt azt nem is

tekintette igazán tudományos nyelvészetnek. Ennek visszahatásaként jelentkezett századunk első évtizedeitől kezdve az egyre inkább erősödő igény, hogy a nyelv belső szerkezetét jelen állapotában is meg kell ismerni. Az újonnan kialakuló leíró szemlélet úgy igyekezett magának tudományos igazolást szerezni, hogy átvette a logikából, matematikából és a természettudományokból azt a tételt, hogy csak azok a felismerések igazán tudományosak, amelyeket formalizálni lehet. Így megindult a nyelvi jelenségek formalizálhatóságának keresése. Közben az említett tudományokból olyan operációkat vettek át, amelyek a nyelvre csak erőszakkal voltak alkalmazhatók, valójában a nyelv természetétől teljesen idegenek voltak. Ilyen volt például a transzformációnak mindenáron való erőltetése. Ennek mintái a logikában az ítéletekkel végrehajtható különböző operációk,

megfordítások voltak, amelyeknél a feladat volt megállapítani, melyik ad érvényes, melyik érvénytelen új ítéletet. Ilyen volt továbbá a fogalom és ítélet viszonyáról kialakított ... logikai konstrukció (fikció), amely mint a mélystruktúra és felszíni struktúra szembeállítása vonult be a nyelvészetbe. Nagyon messzire vezetne itt e folyamatok részletes megrajzolása és bírálata. Röviden csak annyit jegyzek meg, hogy, bár világdivattal állunk szemben, magam mind a formalizálást, mind pedig a mélystruktúrát és a belőle kibontakozott transzformációs és generatív operációkat, főleg ezeknek mindenáron való erőltetését a nyelvészet tévútjának tartom." (Magyar történeti jelentéstan 50–51.)

E nézeteit Hadrovics Lászlónak nem sikerült szélesebb körben elfogadtatnia. Meglehetősen magára maradt velük.

A tudós és az ember

A kivételesen széles tudományos érdeklődésű Hadrovics László pályája az állhatatosságnak, a maga elé tűzött kutatási célok következetes, szívós megközelítésének a mintapéldája. Azt, hogy egy-egy Hadrovics-témának milyen hosszúra, gyakran évtizedekre nyúlt a „kihordási” ideje, példák sora bizonyítja. A szerbhorvát szókincsre gyakorolt magyar hatásról 1942-ben jelentette meg első dolgozatát, s az „Ungarische Elemente im Serbokroatischen” negyvenhárom év múlva, 1985-ben koronázta meg a téma vizsgálatát. A nyugat-magyarországi horvátok regionális irodalmi nyelvének feldolgozására 1951 óta készült. A kutatásból huszonhárom év múlva, 1974-ben lett könyv (Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert).

dert). Egy gyakorlati magyar jelentés-
tan terve 1972-ben fogamzott meg
benne, s a kész monográfiát (Magyar
történeti jelentés-
tan. Rendszeres gya-
korlati szókincsvizsgálat) két évtized
múlva, 1992-ben tette le az asztalra. A
„Magyar frazeológia. Történeti átte-
kintés” esetében az ötlettől a megva-
lósulásig viszonylag rövid idő telt el;
1991-ben fogott hozzá az egy idő óta
már érlelődő téma kidolgozásához, s
1995-ben már a kezünkben volt a
könyv. Dédelgette egy magyar mon-
dattani stilisztika elkészítésének és
más könyvek megírásának tervét is,
de azokra már nem futotta életéből.
Ambiciózus programjához kevés lett a
sors által kiszabott nyolcvanhét esz-
tendő, bármilyen aggályosan takaré-
koskodva, csak az igazán fontos dol-
gokra ügyelve használta is ki idejét.

Munkás életének vezérelvét ekként
fogalmazta meg: „Tervezni kell. Aki

nem tervez, az lényegében befejezte az életét." (Részlet a kéziratos hagyatékából.). Az Akadémiai Aranyérem átvételekor is erről vallott: „a folyamatos tudományos munka egyre-másra hozta az új terveket. S amibe belefogtam, minden erőmmel igyekeztem megvalósítani. Félttem attól, nehogy torzók maradjanak utánam. Ez a folyamatos munka számomra sohasem jelentett terhet. Amit tettem, a tudomány iránti szeretetből, jókedvvel, a munka szépségét élvezve tettem. A kutatásban sohasem idegenkedtem a széles körű anyaggyűjtéstől, az aprólékosnak tűnő manuális munkától, a filológiában ez ideig nélkülözhetetlen cédulázástól. Tudom, hogy ennek nagyobb részét ma már géppel végzik, de én mégsem tudok lemondani a kutató olvasásról, olvasás közben a bonyolult nyelvi összefüggések felfedezésének öröméről." (Kéziratból.)

Hadrovics László szép szál férfi, s természetesen egyszerű, közvetlen és barátságos természetű ember volt, aki egyszerűben bizalmat tudott ébreszteni maga iránt. Szóval és tettel támogatta az arra érdemeseket. Felülmúlhatatlan volt mint tudományos vezető. A rábízottak, a hozzá forduló pályakezdők nemcsak a filológiai aprómunkát, a kutatás módszereit sajátíthatták el tőle, hanem olykor új kutatási témákat, ötleteket, sőt forrásmunkákról készített xeroxmásolatokat, esetleg többé-kevésbé lezárt adatgyűjteményeket is kaphattak tőle. A fiatalokkal egyenrangú félként bánt. Társaságában a légkör bizalmasan bensőséges volt, s a vele való konzultáció mindig szellemi, lelki gazdagodást jelentett. Illett rá a *Tatus* ragadványnév, amelyet még egykori kollégiumi társai találtak ki, s amelyet barátai, tanítványai is átvettek. Valóban volt benne

valami szeretetre méltó apás magatartás, amelyet egy kicsit mackós járás egészített ki. Családnevének a képzőcserés *Hadrovác* és a rövidüléssel alakult *Hadró* volt a bizalmas változata. Ezeket is csak szeretettel lehetett kimondani.

Fentebb futólag már szó esett a szlavista kruzsokról. De mi is voltaképpen ez a szlavista kruzso, és honnan kaptá nevét? Visszaemlékezésekből (Melich János: Magyar Nyelv 1958: 157–162; lásd még Ligeti Lajos: Magyar Nyelv 1997: 105–108) tudjuk, hogy a magyar nyelvészeknek keddenként összegyűlő, orosz szóval *kruzso*knak hívott asztaltársasága még a múlt században vette kezdetét annak felismerése nyomán, hogy a finnugor nyelvtudomány alapos művelése az orosz nyelv tudása nélkül nem lehetséges, hiszen a magyaron kívül valamennyi finnugor nép az orosz biroda-

lomban élt. A kruzsook bölcsőjénél Budenz József (1836–1892) állott, aki nagyon szerette tudós munkával eltöltött napjainak fáradalmaait baráti körben kipihenni. Jó viszonyban volt Kolumbov Iván budapesti orosz főkonzullal, aki egyben József nádor első felesége, Anna Pavlovna nagyhercegnő ürömi mauzóleumának papja, gondviselője is volt. Kolumbov főkonzul hatatosan előmozdíthatta Budenz törekvéseit Oroszország felé a finnugor népek és nyelvek tanulmányozása terén. Az orosz módra alakult társaskörnek *русский кружок* neve minden bizonnyal kettejük, Budenz és Kolumbov eszmecseréinek a szülötte. Budenz halála után a *kruzsook* nevet Budenz legtekintélyesebb tanítványa, tanszékének örököse, Szinnyei József (1857–1943) mentette át a további nemzedékek számára. A fehér asztal melletti összejövetelek hagyományos

rendje az első világháborút követően alakult ki véglegesen. Olykor – már a második világháború után – nagyon sokan, negyvennél is többen jelentek meg a kruzsookban, máskor megcsappant a kruzsok-tagok száma. Idővel kivált a (magyar) kruzsokból az orientalista kruzso, majd a magyar és az orientalista kruzsok fuzionált. 1955-ben, a *Studia Slavica* folyóirat megjelenésakor Kniezsa István megalakította az önálló szlavista kruzsokot mint a *Studia Slavica* baráti társaságát a hónap első péntekjén tartott összejövetelekkel. Kniezsa váratlan halálát követően, 1965-ben Hadrovics László lett a 12–15 főnyi szlavista kruzsok központi alakja. Több mint harminc éven át körülötte gyűltek össze a szlavisták és a rokon tudományok művelői, a budapestieken kívül vidékiek, sőt külföldiek is. Hadrovics László derűt sugárzó arccal ült a kollégák, idősebb és

fiatalabb barátok koszorújában, nem mint „előülő főember”, hanem mint „primus inter pares”. A fesztelen, kellemes légkörben zajló összejövetelen szívesen hallgattuk beszédét, akár tudományos kérdéseket fejtegetett, akár emlékeiből idézett vagy anekdotát mondott. Jó volt a társaságában lenni. Nyugalom áradt belőle. Kikértük tanácsait, figyeltünk eligazító szavára. Még „kihelyezett” szlavista kruszokra is sor került minden évben László-nap táján, cseresznyeérés idején. Színhelye Hadrovics Lászlóék izbégi kertje volt, ahol a mindig népes vendégsereg vidám hangulatban töltötte el a kora nyári délutánt, és testileg-lelkileg új erőre kapva, felüdülve tért vissza az esti helyiérdekű vonattal Budapestre. Mindezt nagyszámú színes fénykép és film is megörökítette.

JELENTŐSÉGE

A 20. század második felében Hadrovics László volt a széles értelemben vett szlavisztikának a leginvenciózusabb és legeredményesebb magyar művelője. A magyar szlavisták hagyományait folytatva ugyancsak értékes művekkel gazdagította a magyar nyelvre irányuló vizsgálatokat. Lexikográfusként az alpművek egész sorát hozta létre, és orosz–magyar, szerbhorvát–magyar stb. szótárai ismertté tették a nagyközönség előtt is. A délszláv filológia mestereként kimutatta az elveszett ómagyar Trója-regény és Nagy Sándor-regény nyomait a délszláv irodalmakban. Nevéhez fűződik a horvát költészet eddig ismert legrégibb emlé-

kének, a Cantilena de sabatho (Nagyszombati ének) filológiai vizsgálata, olvasata és művészi magyar fordítása. Maradandót alkotott a délszláv művelődéstörténetben is. Szerteágazó etimológiai vizsgálatai során sokoldalúan tárta fel a szerbhorvát nyelvre a történelem folyamán gyakorolt magyar hatást. A maga idején a szakemberek szűkebb tábora számára valóságos tudományos szenzációt keltett „A funkcionális magyar mondattan” című monográfiája. Új utakat nyitott a történeti jelentéstan és a frazeológia terén is. Jelentősen gazdagította ismereteinket a magyar Huszita Biblia előzményeiről.

Tudományos érdemeit itthon és külföldön egyaránt elismerték és jutalmazták. Erről tanúskodik a Sámuel–Kölber-jutalom (1942), az Állami Díj (1985), a Pais Dezső-díj és emlékérem (1988), az Arany koszorúval díszített Jugoszláv Zászlórend (1989), a Magyar Köztársas-

ság koszorúkkal díszített Csillagrendje (1990), a Südosteuropa-Gesellschaft (München) Josef Konstantin Jireček-emlékérmének arany fokozata (1991), az Akadémiai Aranyérem (1993), a Horvát Filológiai Társaság (Zágráb) Vatroslav Jagić-díja (1995, ő volt az első Jagić-díjas). Tiszteleti, illetőleg levelező tagjává választotta a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia (Zágráb, 1974), a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia (Újvidék, 1985), a Matica srpska (Újvidék, 1987). 1966-tól tagja volt a Nemzetközi Szlavisztikai Komiténak. A szegedi József Attila Tudományegyetem díszdoktorává avatta (1996).

A hivatalos kitüntetésekén, díjakon túl mindenkor élvezhette elfogulatlan pályatársai megbecsülését, tanítványai és tisztelői kivételes ragaszkodását. Bizonyossággal remélhetjük, hogy emlékét megőrzik s műveit olvasni fogják jövő nemzedékek is.

BIBLIOGRÁFIA

Hadrovics László főbb munkái

- Muraköz helynevei.* Nyelvtudományi Közlemények 1931–4: 403–434.
- Eine ungarische und kroatische Variante der »Visio Philiberti«.* Archivum Europae Centro-Orientalis 1937: 317–324.
- Die ungarischen Vorlagen eines alten kroatischen Dichters (Matijaš Magdalenić).* Archivum Europae Centro-Orientalis 1939: 503–527.
- Ungarn und die Kroaten.* Ungarische Jahrbücher 1941: 136–172.
- A déli szláv népek kultúrája.* A magyarság és a szlávok. Szerkesztette Szekfű Gyula. Budapest, 1942. 132–149.
- Magyar–szláv irodalmi érintkezések.* A magyarság és a szlávok. Szerkesztette Szekfű Gyula. Budapest, 1942. 189–204.
- A horvátban levő magyar elemek szóföldrajzi és időrendi problémái.* Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Budapest, 1942. 104–116.
- A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei.* Budapest, 1942. (Különnyomat a Magyar

- Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből.)
- Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache. Johannes Belostenec (1594–1675) als Lexikograph und Prediger.* Archivum Europae Centro-Orientalis 1942: 168–228.
- L'Église nationale serbe aux XVIe et XVIIe siècles.* Paris, 1943. (Extrait de la Revue d'Histoire Comparée. Nouvelle Série t. Ier, 1943.)
- Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok.* Budapest, 1944. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára 140. sz.)
- Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVII. Jahrhundert.* Archivum Europae Centro-Orientalis 1944: 325–374.
- Magyarok és horvátok.* Magyarország és Kelet-európa. A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel. Szerkesztette Gál István. Budapest, 1947. 143–156.
- Le peuple serbe et son Église sous la domination turque.* Paris, 1947. (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée VI.)
- Parasztmozgalmak a 18. században.* Budapest, 1951. (Társszerző Wellmann Imre. Hadrovics László „Az 1735-i parasztfelkelés” című részt írta: 13–51. oldal.)
- A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása.* A Magyar Tudományos Akadé-

- mia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1951: 164–172.
- Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1954: 79–175. (L. még A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 89. sz.)
- Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje škole.* Budapest, 1954.
- Der südslawische Trojaroman und seine ungarische Vorlage.* *Studia Slavica* 1955: 49–135.
- Szláv jövevényszavaink kérdéséhez (Hozzászólás Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” című könyvéhez). A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1957: 133–168.
- A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1960: 235–293.
- Die slavischen Elemente im Ungarischen.* *Zeitschrift für slavische Philologie* 1960: 1–28.
- Rapports de la poésie hongroise ancienne avec celles de l'Europe Centrale.* *Littérature hongroise – littérature européenne.* *Études de littérature comparée.* Réd. par

- István Sötér et Ottó Süpek. Budapest, 1964. 105–127.
- Kajkavische Literatur. Eine Auswahl mit Einleitung, Anmerkungen und kurzem Glossar.* Wiesbaden, 1964.
- Jövevényszó-vizsgálatok.* Budapest, 1965. (Nyelvtudományi Értekezések 50. sz.)
- Die Endung -t der 3. Person des Präsens im Alt-kroatischen.* *Studia Slavica* 1967: 269–283.
- A funkcionális magyar mondattan alapjai.* Budapest, 1969.
- Mađarski elementi u srednjovjekovnom latinitetu Hrvatske.* *Starine* 1969: 5–16.
- Egy periferikus szláv irodalmi nyelv sorsa.* A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1971: 355–367.
- Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert.* Budapest, 1974.
- Szavak és szólások.* Budapest, 1975. (Nyelvtudományi Értekezések 88. sz.)
- Verschollene kajkavisch-protestantische Druckwerke.* *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 1975: 72–87.
- Das System der Verbalpräfixe im Slavischen und Ungarischen.* *Die Welt der Slaven* 1976: 81–95.

Emlékezés Gombocz Zoltánra 1877–1935. Magyar Tudomány 1977: 871–876.

Az idegen szavak és a purizmus. Magyar Nyelv 1979: 1–7.

Die »Hungaria« von Nikolaus Oláh (1536) und die Landesbeschreibungen über Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert. Landesbeschreibungen Mitteleuropas vom 15. bis 17. Jahrhundert. Vorträge der 2. internationalen Tagung des „Slawenkomitees“ im Herder-Institut Marburg a. d. Lahn 10.–13. November 1980. Herausgegeben von Hans-Bernd Harder. Köln–Wien, é. n. 165–181. (Schriften der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der Slawischen Studien 5.)

Igekötőink és a fordítás hűsége. Fordítás és nyelvoktatás. Szerk. Nyomárkay István. TIT Budapesti Szervezete. Budapest, 1981. 3–23.

Protestantische Werke in kajkavisch-kroatischer Sprache aus der Druckerei des Joannes Manlius. Studia Slavica 1983: 67–90. (Társszerző: G. Borsa.)

Egy középkori horvát vers. Nagyszombati ének. Nagyvilág 1983: 1544–1547.

Ein altkroatisches Passionslied aus dem 14. Jahrhundert. Studia Slavica 1984: 3–31. (Társ-szerző: Vizkelety András.)

- Cantilena pro sabatho.* (Starohrvatska pasionska pjesma iz 14. stoljeća.) Filologija 12 (1984) JAZU, Razred za filologiju. Zagreb. 7–26.
- Ungarische Elemente im Serbokroatischen.* Budapest, 1985.
- Griže falu jobbágynépének horvát nyelvű kérelme 1641-ből* Zrínyi Miklós megjegyzésével. Zrínyi-dolgozatok 5. Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1987. 175–185.
- A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága.* Nyelvünk a Duna-tájon. Szerkesztette Balázs János. Budapest, 1989. 7–46.
- Vallás, egyház, nemzettudat.* (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt.) Budapest, 1991.
- Magyar történeti jelentéstan.* Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Budapest, 1992.
- A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága.* Budapest, 1994. (Nyelvtudományi Értekezések 138. sz.)
- Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumi gyakorlatokhoz* Hadrovics László válogatott írásaiból. *Hilfsbuch zu slavistischen Seminarübungen.* Ausgewählte Schriften von László Hadrovics. Budapest, 1994.
- Magyar frazeológia.* Történeti áttekintés. Budapest, 1995.

Hozzászólás Nyomárkay István előadásához. Magyar Nyelvőr 1997: 467–470. (A címben említett előadás szövege: Nyomárkay István: A szerbhorvát nyelvkérdés. Magyar Nyelvőr. 1997: 204–213.)

Gondolatok a strukturalista mondattanról. Magyar Nyelvőr 1998: 58–63.

*Hadrovics László szerkesztői
tevékenysége*

Orosz–magyar szótár. Budapest, 1951. (Társ-szerkesztő: Gáldi László.) Átdolgozott és bővített kiadása: 1959². Javított kiadásai: 1968³, 1972⁴, 1977⁵, 1981⁶, 1985⁷, 1989⁸.

Magyar–orosz szótár. Budapest, 1952. (Társ-szerkesztő: Gáldi László.) Javított kiadásai: 1964², 1969³, 1972⁴ stb. 1986⁷.

Magyar–orosz kéziszótár. Budapest 1953. (Társ-szerkesztő: Gáldi László.) További kiadás: 1969², 1975³, 1978⁴.

Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest, 1955–. 1966 és 1985 között a folyóiratot Hadrovics László szerkesztette. 1955-től 1965-ig, majd 1986-tól haláláig tagja volt a folyóirat szerkesztőbizottságának.

- Szerbhorvát–magyar szótár.* Budapest, 1957.
További kiadások is.
- Magyar–szerbhorvát szótár.* Budapest, 1958.
Újabb kiadás: 1973².
- Hungaro–Slavica* 1978. VIII. Internationaler Kongress der Slawisten, Zagreb, 3–9. September 1978. Herausgegeben von L. Hadrovics, A. Hollós. Budapest, 1978.
- Hungaro–Slavica* 1983. IX. Internationaler Slavistenkongress, Kiev, 6–13. September 1983. Herausgegeben von L. Hadrovics, A. Hollós. Budapest, 1983.
- A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újgörög nevek magyar helyesírása.* Budapest, 1985. (Főszerkesztő Hadrovics László. Szerkesztő Zoltán András.)
- Horvát–magyar kissejtár.* Budapest, 1996. (Társzerkesztő: Nyomárkay István.)
- Szerb–magyar kissejtár.* Budapest, 1997. (Társzerkesztő: Nyomárkay István.)

*A Hadrovics Lászlóról szóló
irodalomból*

BALECZKY EMIL: Magyar–oroszt szótár. (Szerkesztette Hadrovics László, Gáldi László.)
Studia Slavica 1955: 445–450.

- BALECZKY EMIL: Краткий очерк русско-венгерской лексикографии. *Studia Russica* I (1978): 10–32. (Hadrovics és Gál-di szótáraitól: 26–32.)
- BENKŐ LORÁND: Megjegyzések néhány olasz jövevényszavunkhoz. Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára. Budapest, 1987. 65–74. (Észrevételek Hadrovics Lászlónak a *bolt*, *citadella*, *kupa*, *pannac*, *rest* etimológiájáról nyilvánított véleményéhez.)
- BENKŐ LORÁND: Búcsú Hadrovics Lászlótól. *Magyar Nyelv* 1997: 257–260.
- BOR KÁLMÁN: Horvát nyelvemléket találtak az OSZK-ban. *OSZK Híradó* 1983/1–2. sz. 32–35.
- BORZSÁK ISTVÁN: A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon. Budapest, 1984. (Hadrovics László e tárgyú kutatásáról: 8, 15, 18.)
- BÜKY LÁSZLÓ: Hadrovics László. Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres szókincsvizsgálat. *Magyar Tudomány* 1993: 1150–1151.
- BÜKY LÁSZLÓ: Hadrovics László: A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága. *Magyar Tudomány* 1995: 749–750.
- FOGARASI MIKLÓS: Egy komplex jövevényszó-kutató módszer eredményei és tanulságai. *Filológiai Közöny* 1966: 381–390.

- FORGÁCS TAMÁS: Észrevételek Hadrovics Lászlónak „A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága” című tanulmányával kapcsolatban. *Magyar Nyelv* 1997: 265–281.
- FRIED, ISTVÁN: Professor László Hadrovics – aachtzigjährig. *Studia Slavica* 1990: 5–13.
- GREGOR FERENC: Hadrovics László: Szavak és szólások. *Nyelvtudományi Közlemények* 1977: 358–361.
- GREGOR, F.: László Hadrovics – siebzigjährig. *Studia Slavica* 1979: 5–11.
- GREGOR FERENC: László Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. *Magyar Nyelv* 1985: 489–493.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1910–1997). A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások 19. Budapest. ELTE Fonetikai Tanszék. Sorozatszerkesztő: Bolla Kálmán. (Tartalma: Hadrovics László vallomása pályájáról. 5–10. Hadrovics László írásainak válogatott bibliográfiája. 10–20. Kiss Lajos: Hadrovics László közelről. 21–27.)
- HAJDUSKA ISTVÁN: Ötvennyolc érv a középkori magyar Trója-regény mellett. Hadrovics László. In: Hajduska István: *Tudósok közelről. Ötven magyar akadémikus portréja*. Budapest, 1975. 90–95.

- HEXENDORF EDIT: Hadrovics László: Jövevény-
szó-vizsgálatok. Magyar Nyelvőr 1966:
322–325.
- KÁLMÁN BÉLA: Hadrovics László: Magyar
történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati
szókincsvizsgálat. Budapest, 1992. Magyar
Nyelvőr 1993: 249–252.
- KÁROLY SÁNDOR: Megjegyzések a mondattan
kérdéseihöz (Hadrovics László mondatta-
na alapján). Nyelvtudományi Közlemé-
nyek 1972: 381–393.
- KIRÁLY, P.: László Hadrovics, Schrifttum und
Sprache der burgenländischen Kroaten im
18. und 19. Jahrhundert. Studia Slavica
1976: 171–178.
- KISS, L.: László Hadrovics sechzigjährig. Stu-
dia Slavica 1970: 179–186.
- KISS LAJOS: Az orosz–magyar nagyszótár készülő
új kiadásáról. Magyar Nyelv 1985: 504–508.
- KISS, LAJOS: Über den Familiennamen *Hadro-
vics*. Studia Slavica 1990: 18–21.
- KNIEZSA ISTVÁN: *Teher, mázsa*. Nyelvtudomá-
nyi Értekezések 40. sz. (1963) 201–210.
(Hadrovics László két etimológiai magya-
rázatának bírálata.)
- MARIJANOVIĆ, STANISLAV szerk.: László Had-
rovics. Zagreb, 1995. 28 oldal. (Dobitnici
Nagrade Vatroslava Jagića. Knjiga 1.)

- MARJANOVIĆ, STANISLAV: Búcsú Hadrovics Lászlótól. *Magyar Nyelv* 1997: 260–262.
- MOKUTER IVÁN: Hadrovics László: Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. *Nyelvtudományi Közlemények* 1979: 199–205.
- MOLLAY, K.: László Hadrovics, Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. *Studia Slavica* 1976: 178–180.
- NÉMETH G. BÉLA: Búcsú Hadrovics Lászlótól. *Magyar Nyelv* 1997: 262–264.
- NYOMÁRKAY, I.: László Hadrovics fünfundsiebzigjährig. *Studia Slavica* 1985: 425–426.
- NYOMÁRKAY, ISTVÁN: László Hadrovics fünfundachtzigjährig. *Studia Slavica* 1994: 404–405.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN: Búcsú Hadrovics Lászlótól. *Magyar Nyelv* 1997: 264–265.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN: Hadrovics László 1910–1997. *Magyar Tudomány* 1997: 1118–1120.
- PUSZTAI FERENC: Hadrovics László, Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Budapest, 1992. *Magyar Nyelv* 1994: 85–90.
- RÁCZ ENDRE: Megjegyzések Hadrovics Lászlónak „A funkcionális magyar mondattan

- alapjai" című művéről. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 1973: 147–163.
- RESSEL, GERHARD: László Hadrovics zum 85. Geburtstag: Einige persönliche Bemerkungen. *Studia Slavica* 1994: 405–406.
- RITTER, RALF-PETER: László Hadrovics: Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Köln–Wien 1985. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 1985: 225–231.
- SZELI ISTVÁN: Búcsú Hadrovics Lászlótól. *Híd* 1997: 473–478.
- TARJÁN TAMÁS: Látogatás Hadrovics László könyvtárában. *Irodalomtörténet* 1986: 498–510.
- TATÁR BÉLA: Hadrovics László, Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Budapest, 1995. *Magyar Nyelvőr* 1996: 483–487.
- TOMPA JÓZSEF: A magyar mondatтанírás néhány kérdése. *Magyar Nyelv* 1970: 13–21.
- TOMPA. J.: László Hadrovics: A funkcionális magyar mondatтан alapjai. *Acta Linguistica* 1971: 224–228.
- VIZKELETY ANDRÁS: Megjegyzések a latinitás és az anyanyelv szerepéhez a középkori historiográfiában. *Vigilia* 1990: 682–684. (Hadrovics Lászlónak a Trója-regényről vallott nézeteihez l. 682.)

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Rt. ügyvezető igazgatója
Nyomdai előkészítés: Kármán Tamás
A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Nyomda végezte
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos
Martonvásár, 1999
Felelős szerkesztő: Gilicze Gábor
Műszaki szerkesztő: Gábor Péter
Kiadványszám: KMA8-102
Megjelent 3,02 (A/5) ív + 1 oldal melléklet
terjedelemben